

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Amanuensen fil. kand. *Orvar Löfgren*, Stockholm: Familj och äktenskap 33
- Arkivarierna fil.lic. *Claes Gränsström*, Stockholm, och fil.lic. *Carl-Edvard Edvardsson*, Lund: Ny handbok om källmaterial och källkritik 38
- Riitta Pyllkkänen: [Ryetraditioner från 1500- och 1600-talet]. Anmäld av lektor *Hjördis Dahl*, Helsingfors 41
- Greta Karste-Likkanen: [Petersburg - inriktningen i levnadsförhållandena på Karelska näset]. Anmäld av assistenten fil.kand. *Virpi Nurmi*, Åbo 46
- Gad Rausing: The bow. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 47
- Salomon Kraft: Pomorhandelen på Nordnorge. Anmäld av t.f. professor *Phebe Fjellström*, Uppsala 50
- Kungl. Kronobergs regemente under fyra sekel. — Mats Rehnberg: Vad skall vi göra med de blanka gevär. Anmälda av professor *Hilding Pleijel*, Lund 51
- Volkskunde im 19. Jahrhundert. Anmäld av professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund 54
- Ingrid Bergman: Kring dräktskicket i Ähl. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund .. 56
- Veikko Anttila: [Sjösänkingsföreningarna i Finland]. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 57
- Herbert Schwedt: Kulturstile kleiner Gemeinden. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 58
- Gösta Gideon Molin & Paul Wilstadius: Smo-landi Upsaliensis. Anmäld av *Hilding Pleijel* 59

KORTA BOKNOTISER

- C. G. U. Scheffer: Svensk vapenbok för landskap, län och städer. — Carl-Martin Bergstrand: Livet i Mark på 1800-talet, 2 61
- Lars N. Hasselgren: Akademisk avhandling om Dalsland 62
- Uppland 1969. — The Lapps today in Finland, Norway and Sweden, 2. — Varbergs museum 1969 63
- Johan Jørgensen: Skifter og testamenter 64



RIG · ÅRGÅNG 53 · HÄFTE 2

1970

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Boktryckeri AB Thule, Stockholm 1970

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Familj och äktenskap

Av Orvar Löfgren

EILERT SUNDT: *Om giftermål i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo 1967. 244 s. Pris n. kr. 12: —.

EILERT SUNDT: *Om sædlighedstilstanden i Norge*. 1—2. Pax forlag, Oslo 1968. 371 + 343 s. Pris n. kr. 14: 50 per del.

MATTI SARMELA: *Reciprocity systems of the rural society in the Finnish-Karelian culture area*. FF Communications 207, Helsingfors 1969. 347 s.

Bland de utomeuropeiska kulturforskarna har studiet av familj och släkt länge utgjort ett huvudintresse. Går vi till de skandinaviska etnologerna finner vi knappast samma intressedominans, och trots stora insatser av enstaka forskare som K. Rob. V. Wikman vågar man påstå att studiet av dessa centrala grupperingar försumrats. Den aktuella debatten kring äktenskap och samlevnadsfrågor har klart visat behovet av en ökad forskning på området — både av kulturhistorisk och samhällsvetenskaplig art.

Det är knappast en tillfällighet att pionjären inom den nordiska forskningen på detta fält, norrmannen Eilert Sundt, nu blivit föremål för en rad nyutgåvor i behändigt pocketformat. En nutida läsare kan kanske avskräckas av de starka värderingar som genomsyrar Sundts forskning. För att kunna förstå vidden av hans insats måste man se honom mot bakgrunden av den borgerliga miljö, i vilken han verkade och den akademiska forskningstradition han är en del av.

För det första bör man understryka, att studiet av familj och äktenskap var en gemensam nämnare för mycket av den europeiska samhällsforskningen vid 1800-talets mitt. Det stora intresset för befolkningsstatistik satte sina spår i en rad undersökningar av nativitet, giftermålsfrekvens, dödlighet etc. med syftet att förklara de variationer som statistikernas tabeller uppvisade. Men det

fanns även forskare som försökte gå problemen kring äktenskap och familjbildning närmare in på livet. En av dem var den märklige bergsingenjören Frédéric Le Play, samtida till Sundt och ett stort namn inom 1800-talets samhällsforskning. Le Play utgav flera arbeten om den västerländska familjen, och huvudparten av sitt material hämtade han från mångåriga forskningsresor till Europas alla hörn. I sitt arbete *Les ouvriers européens* (Paris 1855) presenterar han en rad intensivstudier av europeiska familjer, där han i detalj granskar deras hushållsekonomi och visar hur deras storlek och sammansättning kan relateras till naturgeografiska och ekonomiska förutsättningar. (En av de typfamiljer som presenteras är för övrigt en smedfamilj från Dannemora, som Le Play besökte under en fältvistelse i Sverige 1845.) Både det intensiva fältarbetet och det komparativa perspektivet gör honom till något av en etnologisk föregångsman.

Detta att Sundts forskningsintressen hade internationella motsvarigheter förringar inte hans banbrytande insats. När prästmannen Sundt gav sig ut på fältarbete bland bönder och obesuttna upplevdes knappast hans val av forskningsobjekt som något självklart i tidens akademiska kretsar. En samtida tidningsartikel, som för övrigt ger en mycket intressant presentation av Sundts forskning, speglar i de inledande orden något av de högre samhällssiktens syn på bondesamhället:

”Eilert Sundt har studeret den norske Almue. Hvad vil det sige, at studere Almuen? Er det at betragte den som en eiendommelig Menneskerace, der staaer saa langt under os, at vi kunne gjøre dens Liv og Fremtræden till Gjenstand for et naturhistorisk Studium — eller er det at opsøge dens eiendommelige Talemaader og Udtryk, for at berige eller oplyse Sproget — eller er det at udforske dens Evner og Anlæg, for at see, hvilken Nytte Staten bedst kan drage af den? Saamænd, det er

Noget af alt Dette, eller rettere, alt Dette er Sider af det store Studium, der forudsætter, at man lever med og iblandt Almuen, stadig med det Formaal for Øie, at opdage dens Eiendommeligheder og see, paa hvilken Maade den stiller sig til det for Menneskene Fælles i Tanker, Skikke och Virksomhed.¹

För Sundt och hans samtid var studiet av allmogen något av en etnografisk expedition in i en exotisk värld. Sundt gick också till verket med klart utsagda målsättningar. Drivkraften bakom hans forskning var inte bara en önskan om att förbättra allmogens levnadsvillkor utan också dess moral. Det intressanta är dock, att den starkt moraliserande attityden mildras, när Sundt genom sina långa fältresor börjar se de kulturella sammanhangen bakom en företeelse som de många föräktenskapliga födslarna. Hans ökade identifiering med "den råe almue" möttes inte heller alltid med den största förståelse. Myndigheterna blev efterhand alltmer återhållsamma med forskningsanslagen, och 1870 drog sig Sundt tillbaka från den vetenskapliga karriären för att i fortsättningen kombinera sin forskning med rollen som församlingspräst i Eidsvoll.

Kanske är det just den etnografiska distansen och upptäckarglädjen i Sundts författande, som gjort att hans arbeten bevarat en sådan fräschör. De båda böckerna *Om giftermål i Norge* och *Om sädlighetstilstanden i Norge* ger en god inblick i hans arbetsmetod, som i hög grad är etnologisk. För att anknyta till en aktuell terminologi kan man karakterisera hans arbetsätt som en ständig växelverkan mellan hård- och mjukdata. Uppgifter från det stora statistiska material han arbetar med i dessa två studier ställs hela tiden mot egna fältobservationer och intervjuer. Läsaren följer själva arbetet med analysen, där hypoteser kullkastas eller bekräftas, och där nya sammanhang och problemställningar undan för undan växer fram.

I boken *Om sädlighetstilstanden i Norge* ägnas en stor del av analysen åt en föräktenskaplig institution i det norska bondesamhället: pojkmarnas nattliga friargång till byns flickor. På ett tidigt stadium konstaterade Sundt ett samband mellan nattfriarbygder och en ökad frekvens av utomäktenskapliga födslar, men han fann också att nattfriarriet var starkare rotat i vissa områden. Ge-

nom att jämföra nattfriarriets utbredning med bostadsvanorna fann han att det var starkast företrätt i bygder, där gårdens ogifta kvinnor hade sin sovplats utanför mangårdsbyggnaden, i bodar eller fähus.

Samma samband visade Wikman i sin avhandling *Die Einleitung der Ehe* för det svenska nattfriarområdet. Wikman för dock analysen ett steg längre genom att påpeka, att det knappast är i själva bostadsvanorna utan snarare i ett större ekonomiskt sammanhang man skall se denna utbredning. Det svenska nattfriarområdet sammanfaller i stort med det nordsvenska fäbodområdet, där den ogifta kvinnan intog en mycket självständig position och där de flesta byarna präglades av en stark social homogenitet. Ungdomens val av äktenskapspartner var betydligt mindre föräldrainfluerat i landets norra delar än i de södra, där klyftan mellan besuttna och obesuttna ofta var stor med fler strategiska äktenskap som följd.

Wikman skiljer mellan det egentliga nattfriarriet, där bondbyns ungdomar agerade i ett sammansvetsat kollektiv, och den form av individuella friarbesök man finner i delar av södra Sverige. I Norge existerade den kollektiva friargången i större delen av landet, medan den i Finland främst förekom i svenskbygderna. I sin individuella form hade däremot nattfriarriet en större utbredning i det finska kulturområdet.

En nyutkommen avhandling av den finska folkloristen Matti Sarmela ger oss möjlighet att vidga det jämförande perspektivet på nattfriarriet till det finska kulturområdet. Bakom avhandlingens något mystifierande titel *Reciprocity systems of the rural society in the Finnish-Karelian culture area* döljer sig nämligen en omfattande undersökning av umgängesformernas utveckling i det finska bondesamhället och då främst av ungdomens föräktenskapliga agerande.

Till grund för avhandlingen ligger ett forskningsarbete av imponerande omfattning, och boken inleds med en utförlig granskning av det brokiga traditionsstoff, som utgör huvudparten av källmaterialet. När man rör sig på ett så känsligt fält som föräktenskapligt beteende, är en starkt kritisk hållning till uppteckningsmaterialet befogad. Författaren visar också hur faktorer som sagesmannens ålder, kön och sociala position färgat bilden av t ex nattfriarriet.

Huvuddelen av avhandlingen omfattar en deskription av de sociala institutioner, vilka ska-

¹ Illustreret Tidende, nr. 179, s. 1, Köpenhamn 1863.

pade trämen kring bondesamhällets umgängesliv — från kyrkhelger och familjehögtider till arbetsfester och lördagsdanser. I tid rör sig framställningen från medeltid och fram till industrialismens genombrott. Även om det är den ogifta ungdomens umgängesformer som står i fokus, strävar författaren efter att täcka hela bygemenskapens sociala liv. Syftet med denna breda presentation är huvudsakligen att visa, hur radikalt umgängesförhållena förändrats, främst under 1700- och 1800-talen, och hur ungdomen under denna period i allt högre grad lösgjort sig från de vuxnas umgängesvärld och skapat egna institutioner och grupperingar.

Efter denna detaljerade genomgång går författaren över till att närmare granska den sociala organisationen bland bondesamhällets ungdom. Här anknyter han till Elina Haavio-Mannilas forskning kring byslagsmål och ungdomslag på den finska landsbygden.² I bokens avslutande kapitel diskuterar Sarmela så uppkomsten av denna ungdomens sub-kultur och de markanta förändringarna i bondesamhällets umgängesformer, men här blir argumentationen på sina ställen oklar. Orsakerna till detta är flera. Den teoretiska begreppsapparaten som utnyttjas har hämtats från flera håll. Förutom traditionella etnologiska och folkloristiska resonemang appliceras teorier om kulturell och social förändring från sociologin och amerikansk kulturantropologi, och därtill kommer så en rad av författarens egna termdefinitioner. När dessa begreppsapparater inte hålls isär, ökar oklarheten i de analytiska resonemangen. Kanske är det dock översättaren snarare än författaren som skall lastas för detta. Den engelska översättningen är på sina ställen klart undermålig, både vad gäller ordval och satsbildning, och denna brist kommer klarast fram i de teoretiska resonemangen.

Detta gör det svårt att skapa sig en rättvis bild av Sarmelas argumentation, men huvuddragen framstår dock rätt klart. Författaren visar övertygande hur lokala ekologiska och ekonomiska faktorer kan förklara variationen i umgängesformer mellan olika bygder, men man önskar att dessa omständigheter betonats starkare på bekostnad av en del diffusionistiska resonemang. Att många av de yttre former som präglade ungdomslagens sociala liv har hämtats utifrån är väl mer

än troligt, men detta innebär inte att man kan förklara ungdomens ökade självständighet genom samma spridningsresonemang. Här efterlyser man en klarare boskillnad mellan orsak och verkan i analysen av förändringsprocessen.

Det analytiska avsnittet skulle säkerligen ha fått en större skärpa, om författaren inte försökt ge en generell bild av det finska bondesamhällets omvandling utan begränsat sig till några institutioner, som t ex nattfrieriet. Just i diskussionen om ungdomens föräktenskapliga agerande ligger avhandlingens stora förtjänster, och här ger författaren en rad nya synpunkter på ett traditionellt etnologiskt forskningsobjekt.

Ett centralt problem som Sarmela berör i sin avslutande diskussion är sambandet mellan den regionala sociala strukturen och själva nattfrieriets utformning. Här finns det anledning att knyta an hans resonemang till Sundts observationer, som kan belysa orsakerna till friargångens upplösning mot 1800-talets slut.

I en del av de bygder som Sundt besökte vid århundradets mitt fann han att nattfrieriet var på reträtt, och att de besuttna bönderna börjat försöka hålla sina barn utanför ungdomslagens friargång. Samma tendens kan vi observera i Sverige, och den måste sättas i relation till de snabbt växande sociala klyftorna i tidigare homogena nattfrieribygd. Sarmela diskuterar inte närmare nattfrieriets upplösning i Finland, men han pekar på den ovan antydda motsättningen mellan besuttna och obesuttna, vilken var mest markant i södra Finland, där en klyvning av ungdomens aktiviteter i två sociala kategorier var ett faktum vid 1800-talets mitt (s. 260). Denna splittning av ungdomsgemenskapen var det första steget mot den traditionella friargångens upplösning.

Det är knappast en tillfällighet att nattfrieriets upplösning i Nordsverige sammanfaller med skogsindustrins framväxt. Den ökade befolkningsrörligheten gjorde det svårare att upprätthålla den sociala kontroll som nattfrieriet baserades på, samtidigt som skogens ökade värde medverkade till att skapa en starkare social skiktning i bygder, som tidigare utmärktes av en homogen och egalitär social struktur.³

Det har förts många hypotetiska och föga fruktbara resonemang om nattfrieriets uppkomst, medan vår kunskap om dess avveckling fortfa-

² Se E. Haavio-Mannila: *Kylätappelut*. Helsingfors 1958. (Summary).

³ Se vidare O. Löfgren: *Från nattfrieri till tonårskultur*. Fataburen 1969, s. 45 ff.

rande är mycket liten, trots att vi här rör oss inom ett tidsavsnitt som är rikt dokumenterat. En större forskningsinsats på detta område skulle också kunna kasta nytt ljus över nattfrieriets funktion i det traditionella bondesamhället.

Den framtida forskningen kring nattfrierier och ungdomens föräktenskapliga agerande bör också, i större utsträckning än hittills skett, utnyttja det stora befolkningsstatistiska materialet kring äktenskapsingående och barnafödande.

Liksom Sundt tar Sarmela upp statistiken över utomäktenskapliga födslar, men denna statistik är knappast av samma intresse som uppgifterna över de barn som fötts inom åtta månader efter vigseln. En svensk undersökning från sekelskiftet visar en mycket stor samvarians mellan sådana föräktenskapliga förbindelser och de nordsvenska nattfrieribygderna. Medan Dalarnas jordbrukssocknar redovisar ett relativt lågt tal utomäktenskapliga födslar ligger dessa typiska nattfrieribygderna i topp vad gäller frekvensen av de föräktenskapliga förbindelser, som legaliserats genom äktenskap.⁴ Fördelen med att arbeta med ett statistiskt material av denna typ är att forskaren inte längre är hänvisad till de ofta starkt färgade sagesmannauppgifterna. Den danske forskaren Georg Hansens arbete Sædlighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede (Köpenhamn 1957) har också visat vilka intressanta resultat en jämförande analys av kyrkoboksmaterialet kan ge i dessa hänseenden.

Klart står att det kritiska momentet i nattfrieriets utbredning var, hur stor frihet föräldrarna var beredda att ge sina barn i valet av äktenskapspartner. Även om man generellt brukar betona äktenskapets karaktär av en ekonomisk allians i det traditionella bondesamhället, saknar vi fortfarande en systematisk kunskap om det ekonomiska spelet före giftermålet. I sin studie Om giftermål i Norge kom Sundt att beröra denna problematik. Under genomgången av äktenskapsstatistiken fann han intressanta variationer i giftermålsåldern inom olika samhällsklasser, och dessa skillnader sökte han förklara med utgångspunkt från de olika ekonomiska förutsättningarna.

Att söner till besuttna bönder och ståndspersoner normalt gifte sig senare än torparsöner och daglönare är knappast förvånande. De flesta

bondsöner bör ha uppskjutit giftermålet tills dess de säkrat sig positionen som gårdsägare eller gårdsarvinge, liksom borgarsöner lät äktenskapet vänta tills dess att utbildningen var avklarad och man hunnit ett stycke i karriären. Mera överraskande är det faktum att Sundts statistiska material visar en lägre giftermålsålder för bonddöttrar och ståndsdamer än för döttrar till obesuttna. Sundt menar att orsaken till detta måste sökas i de vitt skilda krav som ställdes på en blivande hustru. I den borgerliga miljön var kvinnan giftasvuxen redan i de övre tonåren. Hennes sociala kapital bestod i mindre grad av hushållserfarenhet än av "goda manér" och sällskapstalanger. En forskare har träffande karakteriserat den sysslolösa hustrun i 1800-talets högborgerliga familj som en prestigebetonad form för "conspicuous consumption" — en exponent för familjens välstånd. Memoarlitteraturen ger också exempel på problemen med att upprätthålla denna bild av sysslöshet i ekonomiskt sämre lottade familjer, där husets damer skyndsamt fick gömma undan hushållsbestyren vid oförutsedda visiter.

För att återvända till Sundts resonemang påpekar han vidare, att bonddotterns främsta kapital var den hemgift och arvedel hon förde med sig i boet, medan drängen som friade till pigan sällan hade några sådana ekonomiska fördelar att vänta. I ett äktenskap mellan obesuttna var det andra former av kapital som spelade in, där kom till den blivande hustruns arbetskaper och erfarenhet att spela en mycket stor roll. En flicka som tjänat i flera år hade inte bara förvärvat solida kunskaper om lantbrukets och gårdshushålllets skötsel, hon hade också haft tid att samla på kistbotten. I en rad intervjuavsnitt ger Sundt exempel på denna form av hushållsbildning bland tjänstefolk, där hustrun ofta kunde vara äldre än mannen.

Även om man kanske inte kan ge detta resonemang en generell giltighet, står det klart att Sundt här berör faktorer av grundläggande betydelse för familjebildningen. Genom att studera familjen som ett ekonomiskt system i miniatyr kan vi också belysa en rad andra väsentliga sidor i det svenska samhällets utveckling.

I det ovan skisserade resonemanget visar Sundt på vilka kapitalformer av både social och materiell art som kvinnan förde med sig i äktenskapet. De varierande former genom vilka familjens kapital fördelats bland den uppväxande genera-

⁴ Statistiska meddelanden, serie A, band I: 4. Sthlm 1914.

tionen har inte bara inverkat på ungdomens möjligheter till egen hushållsbildning utan även reglerat föräldramaktens styrka. En ekonomisk historiker har t o m hävdat, att de skiftande arvsförhållandena inom olika europeiska bonderegioner har påverkat både arbetskraftens rörlighet och industrialiseringstakten på landsbygden under 1800-talet.⁵

Att det främst är ekonomiska faktorer som ligger bakom de större familjegruppernas försvinnan-

⁵ H. J. Habakkuk: Family Structure and Economic Change in Nineteenth-Century Europe. (Journal of Economic History, vol. 15, 1955, s. 4 ff.)

de och framväxten av industrialismens kärnfamilj är väl dokumenterat. Kärnfamiljens totala dominans i dagens samhälle innebär dock inte att vi ej kan finna avsevärda variationer i den nutida familjens utformning och i släktskapets betydelse. För en nyinflyttad storstadsbo kan även perifera släktingar vara en social tillgång, medan man i ett välintegrerat lokalsamhälle, där nätverket av vän- och grannkontakter är tätt, inte behöver tillmätta släktskapsrelationer någon större vikt. I en ekonomisk anpassning som västkustfiskarens, där familj och släkt ofta bildar basen i arbetsorganisationen, ges släktskap en långt större innebörd än t ex hos den urbaniserade industriarbetaren.

Ny handbok om källmaterial och källkritik

Av Claes Gränström och Carl-Edvard Edvardsson

LARS-ARNE NORBORG: *Källor till Sveriges historia*. Gleerup, Lund 1968. 254 s.

Arkiven, forntiden och medeltiden.

Källor till Sveriges historia inleds med en kort och instruktiv redogörelse om arkiv och arkivordningsprinciper. Varje forskare bör givetvis känna till de olika arkivordningsprinciper, som finns och har funnits, för att effektivt kunna samla in det för honom aktuella materialet. Därefter redogöres för olika svenska arkiv, bibliotek, utländska arkiv samt andra ställen, där man bör kunna påträffa källmaterial. Norborg ger även en historisk sammanfattning över det svenska arkivväsendets framväxt och utseende av i dag. Stora handskriftssamlingar finns på de vetenskapliga biblioteken, vilka fortfarande samlar material, som rätteligen borde tillhöra arkiven.¹ Norborg påpekar också att det i främmande länders arkiv finns mycket material, som är givande ur svensk synvinkel. I hans bok behandlas dock nästan uteslutande källor av svensk proveniens. Undantag härifrån är främst avsnittet om forntiden. Men även för senare epoker måste man ju ta hänsyn till material av utländsk proveniens och Norborg borde kanske ha behandlat detta mera. En sak kan här påpekas. Riksarkivet har omorganiserats och den nya organisationsplanen trädde i kraft den 1 juli 1966 medan det i boken lämnas en redogörelse för den gamla. Riksarkivet består nu av nio sektioner fördelade på två byråer mot förut fem sektioner och medeltidsavdelningen. Vissa förändringar har också skett, när det gäller de olika sektionernas arkivbestånd.

För forntiden är man främst hänvisad till två typer av källmaterial: utländska berättande källor och arkeologiskt material. Det svenska skriftliga materialet, runorna, är svårt att använda och ger för det mesta ej några säkra uppgifter. Man kan dra vissa slutsatser av senare tiders förhållanden genom t. ex. lagar, språk och sedvänjor. Vid användandet av dessa för detta ändamål måste man, som Norborg framhåller, visa stor försiktighet. Av stort

¹ Uppfattningen härom står för rec:s egen räkning (red:s anm.)

värde har också mynt- och ortnamnsforskningen varit. De klassiska auktorerna ägnar Norden ett visst intresse men att i dessa urskilja vad som kan vara sant eller osant låter sig ej med säkerhet göras. Detsamma gäller till en viss del frankiska, angelsachsiska och iriska källor, fastän nordborna då trätt i kontakt med dessa folk genom vikingatåg och handel. Härefter finns det rikare källmaterial, vilket då främst härstammar från Tyskland och Danmark. Flera av dessa källor är kompilationsverk och har författats i tendensiöst syfte, varför deras källvärde ofta är lågt. En annan viktig grupp är de norsk-isländska skaldedikterna och sagorna. Av dessa värderades förut sagorna högt, medan man nu uppfattar dem som kompilationsverk och som dåliga källor. Det kan vara frestande att kombinera det arkeologiska materialet med de berättande källorna för att vinna mera kunskap. Detta har också gjorts. Norborg understryker emellertid vilka faror som finns vid detta förfaringssätt, då man låter ett arkeologiskt material, som kan vara ojämnt traderat och som kan tolkas på flera olika sätt, stödja sena och dåliga skriftliga källor. Resultatet kan aldrig bli säkert.

Under medeltiden ändras källäget. Ett inhemskt skriftligt material växer så småningom fram. Vi får dels material av berättande karaktär såsom krönikor, annaler, helgonlegender bara för att nämna några. Därjämte får vi källor, som kan kallas kvarlevor t ex urkunder, jordeböcker och lagar. Vi är alltså för denna tid lyckligt lottade, om man jämför med forntiden, men man måste hela tiden beakta att även detta material är ojämnt traderat. Man får ej heller glömma källmaterial av utländsk proveniens, som ger viktiga upplysningar även för denna tidsperiod.

Särskild uppmärksamhet ägnar Norborg den viktiga källgruppen urkunder. För att rätt kunna begagna urkunderna måste man besitta ingående kunskaper om diplomatik och vissa andra specialvetenskaper som kronologi, paleografi, sfragistik och heraldik. Inte ens här får man låta källkritiken vila utan man måste kritiskt granska varje urkund. Det finns tryckta utgåvor av urkunder i *Diplomatarium Suecanum* och *Svenskt diplomatium*

samt i vissa andra publikationer. Här har dock arbetet släpat efter och den större delen av urkunderna är ej tryckta. De äldre delarna av publikationerna lider dessutom av stora brister och måste användas med stor försiktighet. Detta gör att forskningen här har att kämpa med stora svårigheter och man ser med avund på andra länder, som har det bättre ställt på detta område. Stort utrymme ägnas även åt den viktiga grupp, som de kamerala källorna utgör. Norborg redogör sakkunnigt för detta slag av källor och pekar på de källkritiska problem, som forskaren här möter.

Under medeltiden nedtecknades de första lagarna i Sverige. De äldsta bevarade handskrifterna daterar sig till 1200-talet. Samtliga lagar finns tryckta och flera av dessa är dessutom utgivna i facsimil. Lagarna ger oss värdefulla upplysningar om det medeltida Sverige. Svårigheterna är här, såsom Norborg påvisar, att skilja på gammalt och nytt i texterna. Ej heller får man glömma att lagarna är normativa källor. För att få veta hur det egentligen förhöll sig i rättslivet får man gå till urkunder och andra källor.

De berättande källorna har tidigare spelat en stor roll för forskningen. Nu har denna typ av källor fått ge vika för kvarlevorna som urkunder och jordeböcker. Varför så har skett visar Norborg på ett evident sätt i kapitlet om legender, där diskussionen om Erikslegenden tas upp. Här har två diametralt motsatta inställningar framträtt och detta gäller inte enbart Erikslegenden utan berättande källor i allmänhet. En del av forskningen söker absolut och säker kunskap om Erik den helige och detta kan inte legenden ge, eftersom den är en traditionskälla och är byggd efter ett schablonartat mönster. En annan del av forskningen menar att då säker kunskap ej kan nås får man skatta vad som är sannolikt i en källa och acceptera detta. Den mera kritiska delen av forskningen står här på fastare grund, eftersom den inte godtar mer eller mindre sannolika uppgifter, som finns i sena och ibland tendensiösa compilationsverk. Undantag finnes dock. Historieskrivarna Ericus Olai och Olaus Petri har i sina krönikor använt och ibland skrivit av urkunder in extenso, som senare har gått förlorade. De berättande källorna kan emellertid, som Norborg påpekar, användas som kvarlevor från sin egen tillkomsttid.

Källor till Sveriges historia behandlar utförligt alla de slag av källor, som är aktuella för forntiden och medeltiden. Till och med många av källorna själva tas upp till behandling, vilket är möj-

ligt på grund av att materialet är så ringa för dessa perioder. Norborg har inte enbart redovisat källorna utan redogör för hur källorna har kommit till och i vilket syfte de har skapats. Samtidigt tar Norborg på ett lärorikt och förtjänstfullt sätt upp de metodiska problem och svårigheter, som finns vid begagnandet av olika typer av källmaterial. Detta gör att Källor till Sveriges historia blir ett utomordentligt hjälpmedel för nybörjare och även för mera avancerade forskare.

C. G.

Nya tiden

Från omkring år 1500 sker genomgripande förändringar i historikerns material, både vad gäller dess art och omfång. Källmaterialets kvantitativa tillväxt ställer forskaren inför en annan situation än det sparsamma medeltidsmaterialet. Historikerns urval av källor blir allt väsentligare för hans resultat samtidigt som materialets mängd försvårar den detaljerade källkritiska undersökningen.

Under 1900-talet kompliceras situationen betydligt. Medan vissa delar av källmaterialet växer våldsamt, t. ex. inom förvaltningen, minskar viktiga materialgrupper alltmer i betydelse. Privatbrev från ledande personer, ett centralt material för en tidigare period, blir färre. Dagboksmaterialet är på väg att försvinna och telefonen har blivit samtidshistoriens värsta fiende. En nytillkommen faktor, som borde ha nämnts, är arkivväsendets gallringsverksamhet. Tidigare epokers slumpmässiga gallring drabbade ofta ytterst viktigt material, medan den planmässiga gallringen garanterar att de delar av arkiven som är viktigast kommer att bevaras. Den snabba utvecklingen inom datatekniken gör emellertid förut oanvändbart material tillgängligt för forskningen. Arkivens gallringsplaner måste anpassas till dessa nya omständigheter om inte kanske för framtiden värdefullt material skall gå till spillo.

Skildringen av källorna till Nya tidens historia är disponerad med utgångspunkt dels från källmaterialets proveniens dels från dess formella art. De styrande och förvaltande offentliga institutionerna skildras översiktligt och mot denna bakgrund behandlas det källmaterial som de avsatt. Kanslivorna och arkivförhållandena hos Kungl. Maj:ts kansli och hos utrikesledningen ägnas särskild uppmärksamhet. De källkritiska problem som riksregistraturet ställer utredes, och Norborg redovisar de kritiska undersökningarna av de viktiga sände-

budsrapporterna. Framställningen belyser hur förekomsten av en hemlig diplomati vid sidan av den officiella ställer särskilda krav på historisk metod. I kammarkollegiets arkiv ligger ett för den ekonomiska forskningen centralt material. Denna källgrupps tillkomst belyses genom en skildring av kammarens organisation och funktion, i vilken även den lokala fögderiförvaltningen uppmärksammas.

Under 1600-talet skedde en genomgripande omdaning av förvaltningen, då kollegieorganisationen infördes och de för svensk förvaltning karakteristiska centrala ämbetsverken skapades. För historikern innebär detta att betydelsefullt material för den ekonomiska och sociala historien får sökas i de centrala verkens arkiv. Under samma tid utformas i väsentliga delar den lokala civila förvaltningen. Landshövdingedömenas verksamhet började och fögderiförvaltningen fick fastare former. Bland den lokala förvaltningens källmaterial ägnar Norborg särskild uppmärksamhet åt mantalslängder, länsräkenskaper och landshövdingeberättelser, vilkas ofta tendentiösa skrivning han påpekar.

De representativa organens, rådets och riksdagens, utveckling ger i vissa fall upphov till svåra problem för historikern. Som bekant protokollföres inte statsrådsberedningens beslut och diskussioner, utan forskarna får söka rekonstruera skeendet med hjälp av enskilt material. Riksdagens förändrade arbetsformer har medfört att det reella beslutsfattandet under 1900-talet i allmänhet försiggår i partigrupper eller vid konferenser mellan ledande politiker. Från dessa sammankomster saknas ofta källmaterial. Partiernas arkiv har kommit att bli av central betydelse.

Den officiella statistiken har kommit att spela en allt större roll för forskningen. Befolkningsstatistiken, emigrations- och immigrationsstatistik, yrkes- och ståndsstistik samt jordbruksstatistik är viktiga grupper. Det hade bidragit ytterligare till framställningens värde om den lokala statliga statistiken, t. ex. kronofogdarnas näringsstatistik, hade uppmärksamats mer. Även det värdefulla statistiska materialet i kommunala arkiv borde ha be-

handlats något utförligare. Hamnarkivens journaler, som innehåller värdefulla uppgifter rörande den in- och utrikes handeln vilka inte återfinnes på annat håll borde ha nämnts, liksom den kommunala valstatistikens primärmaterial, d. v. s. de i kommunernas arkiv förvarade röstlängderna. Överhuvudtaget bör kommunernas arkiv framhåvas. Landstingens förbättrade arkivvård och de genom kommunernas blockbildning åstadkomna arkivdepåerna skapar helt nya förutsättningar för undersökningar om landskommunernas, städernas och landstingens roll i samhällslivet.

I kapitlet om nyhetsförmedlingens och opinionsbildningens källor ger Norborg en exposé över pressens och dess föregångares utveckling. För äldre tiders opinionsbildning borde prästerskapets roll särskilt ha omnämnts, t. ex. de predikningar som förberedde folket på Sveriges ingripande i 1600-talets religionskrig. Aftonbladets stora betydelse för den moderna pressens utveckling betonas med all rätt men Norborg borde ha påpekat tidningen Argus roll som politiskt oppositionsorgan under 1820-talet. Aftonbladet var knappast det första betydande organet för politisk opposition. — Bland det rika innehållet vill jag i övrigt framhålla de olika kapitlen om krönikor och historieverk, om rättskällorna, om privatarkiv och om intervjuer och intervjuteknik.

En stor förtjänst hos Lars-Arne Norborgs bok är dess logiska uppbyggnad. Vid skildringen av källmaterialet utgår författaren från den svenska statsförvaltningens framväxt, utveckling och förändring och ger på detta sätt en intresseväckande bakgrund och förklaring till det offentliga källmaterialets tillkomst. Självfallet är denna uppläggning även mycket lärorik för en källkritisk bedömning av materialet. Detta förvaltnings- och arkivhistoriska grepp på ämnet har givit framställningen högt läsvärde. Något torrt uppräknande av olika källgrupper förekommer knappast. Källor till Sveriges historia har fyllt ett länge föreliggande behov för alla som sysslar med forskning i Sveriges historia.

C.-E. E.

RIITTA PYLKKÄNEN: *Ryijyperinteitä 1500- ja 1600-luvulta*. Engl. summary: *Ryijy-rug traditions from the 16th and 17th centuries*. Kansantieteellinen arkisto 18: 1, Helsinki 1967. 106 s., ill.

All ryeforskning i Finland bygger fortfarande på U. T. Sirelius standardverk *Finlands ryor*, som utkom 1924. Vivi Sylwans *Svenska ryor* (1934) och Helen Engelstads *Norske ryer* (1942) vidgar vår kännedom om ryan och visar oss Skandinavien som ett sammanhängande ryeområde. Ett värdefullt tillskott har den skandinaviska ryelitteraturen fått i fil. dr Riitta Pylkkänens ovannämnda studie behandlande ryetraditioner från 1500- och 1600-talet.

I företalet säger författaren, att hon fått upplaget till sin studie, då hon i samband med olika vetenskapliga forskningar tangerat arkivens rikhaltiga uppgifter om Finlands ryor. Hon har därvid funnit att nytt material, publicerat efter utgivningen av Sirelius ryebok, ger nya möjligheter att tolka arkivens uppgifter. Utom till ovannämnda svenska och norska standardverk hänvisar författaren bl.a. till Tynni Vahter, *Vippeläisryijyistä* (Suomen museo 1934) Hjärdís Dahl, *Skärgårdsryor* (Kulturhistorisk årsbok 1934) Inger Estham, *Upplands äldre ryor* (Uppland 1963) samt muntliga meddelanden av Arne Appelgren.

Rubriken *Ryetraditioner från 1500- och 1600-talet* är försiktig. Den kunde lika väl lyda: *Medeltida ryetraditioner*. De rikhaltiga arkivaliska uppgifterna, tidigast från år 1447 och i stor ymighet från hela 1500-talet, visar att det i de flesta fall är fråga om mönster och tekniker med gammal hävd. Övertygande visar författaren hur detta arv levat kvar så länge som ryan varit bruksvara i Finland. Hon finner det i tre olika typer av bevarade ryor. Skärgårds- och båtryorna med tät bottenväv i kypert och enfärgad eller mycket enkelt mönstrad, grov, fälliknande nocksida, har vävts i kusttrakterna ännu under detta århundrade och är i undantagsfall i bruk alltjämt. "Vippeläisryijyt", urkundernas "vipelessett geming", är lokaliserade till några inlandsocknar i sydvästra Finland. De har bottenväv i tät rosengång eller spolvävnad (tvåskyttnad väv) i klara färger och samma enfärgade eller obetydligt mönstrade nocksida som skärgårdsryorna. Den tredje och största gruppen, som tidigare knappast

alls beaktats, utgörs av dubbelryornas baksidor. Detta är den vidast spridda gruppen, och författaren antar, att en grundligare undersökning skulle visa, att dubbelryornas utbredning sammanfaller med slitryornas gamla utbredningsområde.

Det av författaren utnyttjade arkivaliska materialet omfattar vasatidens fatbursinventarier från slott och kungsgårdar i Finland samt ett stort antal domstolsprotokoll, ägo- och arvsskifteshandlingar, bouppteckningar m.m. Detta material har författaren jämfört med något över 200 ryor, som finns bevarade i olika museer. Föredömliga är de noggranna hänvisningarna till tryckta och otryckta källor, liksom de talrika och utförliga utdragen ur arkivmaterialet. De senare är genomgående på svenska, som ju var tidens skriftspråk i Finland. Sammanlagt omfattar källhänvisningar och noter 20 av bokens 106 sidor. Ett väl gjort sammandrag på engelska fyller 10 sidor. I bilagor omfattande 12 sidor redovisas slutligen slottens och kungsgårdarnas ryebestånd under åren 1541—1605 med alla de uppgifter som stått till buds angående nytillverkningar, avskrivningar, förflyttningar och leveranser, liksom mönstring, material och mått, där dessa angivits. För de bevarade ryor som undersökts anges museernas inventarienummer, ryornas ursprungsart, storlek, vävbredd och -riktning, bottenvävens material och teknik. För rätsidans såväl som avigsidans nockor anges längd, antal trådar i nockan och radtäthet, däremot inte ränningstäthet. Bilderna är klara och belysande inom de gränser som betingas av publikationens format. — Ett vida större antal ryor än det här undersökta finns bevarat i mindre samlingar och privata hem. I den mån de är kända och undersökta torde de helt stöda författarens iakttagelser, varför det redovisade materialet kan anses vara representativt.

Bokens första kapitel behandlar utförligt ryebeståndet på slott och kungsgårdar under Vasatiden. Redogörelsen kompletterar Sirelius uppgifter, ställer in dem i deras historiska sammanhang, ser dem t.o.m. ibland ur helt nya synpunkter. Påtagligt är, att ryebeståndets storlek har ett direkt samband med det historiska skeendet och med tidens form för naturahushållning. Under de år då Gustaf Vasa själv eller någon av hans söner höll hov i Finland uppger inventarierna stora förråd av ryor. Detsamma är fallet under krigstider, då det hogre befälet samlades här. Ryorna flyttades med hovet från slott

till slott inom Finland, men också från Finland till Sverige och tvärtom. Utan tvivel har dock leveranserna västerut dominerat. Som ett exempel nämns, att under åren 1567—1569 159 ryor från Finland levererades till det kungliga hushållet. Detta berodde inte, som Sirelius antog, på att de finska ryorna skulle ha varit av högre kvalitet än de svenska, utan på att ullen uppbars som skatt, och att det blev ekonomiskt fördelaktigt att förädla den på ort och ställe. I några fall nämns färdiga ryor som skattepersedlar, men flertalet av dem vävdes troligen i kungsgårdarnas fatbursstugor.

Författaren betonar den stora betydelse slottens och kungsgårdarnas ryehushållning haft för allmogen i kringliggande trakter. Oftast utfördes vävningen av de ordinarie tjänstehjonerna under ledning av fatburshustrun. I några fall avlönades namngivna väverskor. Någon gång kunde vävningen ges ut som lönarbete. 1540 heter det: "Madalene I Snappertuna hafwer väfwitt 8 Ryor och är giffwitt för styckett 5 öre". Vi kan ta för givet att nya impulser på detta sätt tillfördes ryevävningen i de gamla ryeområdena i söder och väster. I de trakter, där ryorna inte tidigare varit kända — från Uleåborg i norr till Kajana och Viborg i öster — slog ryevävningen inte heller nu rot bland allmogen. Den livliga kontakten mellan de olika ryevävningscentra, som slott och kungsgårdar utgjorde, bör ha motverkat uppkomsten av speciella lokalt betonade rye typer.

Ryevävningens omfattning belyses med exempel. Så vävdes t.ex. år 1558 14 ryor på Ekenäs kungsgård. År 1560 vävdes dels av gårdens egen ull, dels av skatteull 17 ½ rya jämte andra textilier. Följande år vävdes 25 ½ rya. Enligt inventarierna för år 1560 fanns på Finlands slott och kungsgårdar inalles 469 ryor.

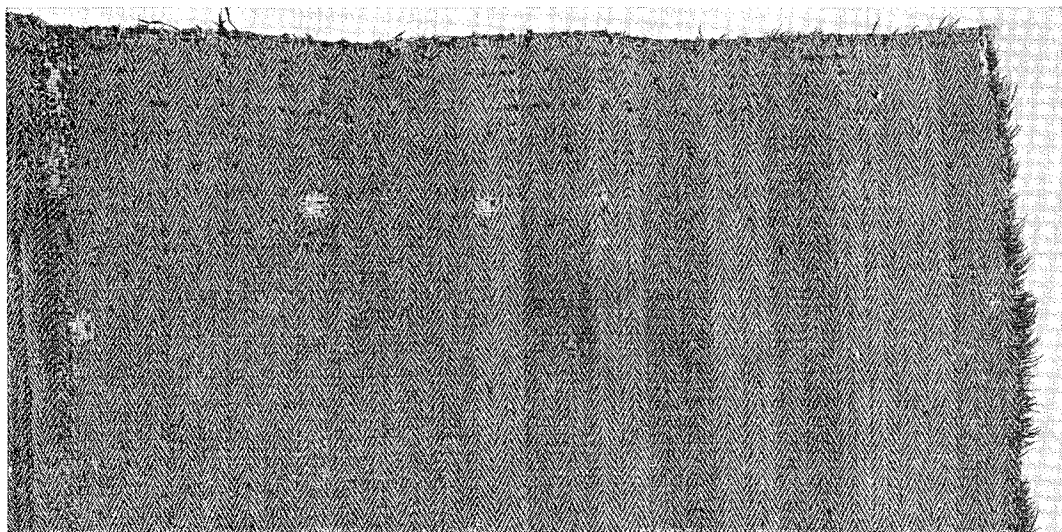
På grund av de uppgifter som ges om ryeleveranserna till Gustaf Vasas hov drar författaren slutsatsen att ryorna användes som sängtäcken både av den kungliga familjen och av högadeln. Samtidigt visar bouppteckningar och arvsskifteshandlingar att de var allmänna i prästgårdar och herrgårdar lika väl som hos städernas välbärgade borgare. Förteckningarna över skattepersedlar slutligen låter oss veta, att också allmogen på landsbygden i sydvästra Finland var förtrogen med ryor och ryevävning.

År 1575 frångick Johan III systemet med kungsgårdar, som inte visat sig ändamålsenligt.

Efter freden i Teusina år 1595 förlorade slotten sin betydelse som militära koncentrationspunkter. Härmed har också slott och kungsgårdar spelat ut sin roll som centra för ryevävningen.

Men ryornas historia i Finland sträcker sig längre tillbaka i tiden än vad de skriftliga vittnesbörden förmåler. Författaren förmodar att de första ryorna kommit hit västerifrån med sjöfarare, som använt dem i sina båtar. I bokens följande kapitel, som behandlar dessa ryor, säger hon: "I skärgårds- och båtryorna kan man följa den fortlevande urgamla ryetraditionen alltifrån medeltiden genom 1500- och 1600-talen in på 1700-talet, det århundrade, från vilket de äldsta ryorna av denna typ finns bevarade". Den äldsta daterade skärgårdsrya som tillvaratagits i Finland bär årtalet 1762. De nyaste hänför sig till 1900-talet. Författaren framhåller, att den medeltida ryetypen i båtryans form bevarats längst i det gamla skandinaviska ryeområdets utkanter: vid Norges nordkust, på Sveriges ostkust, på Öland, på Åland och längs Finlands kuster. Att den just i kusttrakterna visat sig vara så livskraftig beror på att den där mer än annars tjänat ett rent praktiskt ändamål. Som båtrya har den varit svår att ersätta med något annat täcke som står emot fukt och saltvatten lika väl och som har förmågan att skydda och värma t.o.m. då det är vått.

De avbildade eller beskrivna skärgårdsryorna har alla bottenväv i tät kypertbindning. Vanligast är liksidig fyrskafkypert av jämförelsevis grovt, enkelt, får vitt ullgarn. Vanlig är också på längden randig kypert, och stundom nämns treskaftskypert. Fig. 1 visar en typ som ofta anträffas: en rya med enfärgad botten i spetskypert och några kraftiga ränder i avvikande färg längs vardera långsidan. Någon gång har lingarn använts som ränning i en liknande tät kypertväv med ylleinslag. Nocken är på den äldsta beskrivna ryan 5—6 cm lång, av löst tvinnat glansigt ullgarn. De flesta bevarade ryor har dock lång, grov nock av tvåtrådigt, hårt tvinnat garn av mjuk ull, oftast en enda tråd i varje nocka. I många fall ingår i nocken därjämte lin-, blå-, hamp- eller bomullsgarn samt lappar. Samtliga skärgårdsryor är vävda i två hälfter. I flera av de avbildade ryorna är de båda vådernars nock riktad åt var sitt håll, vilket får sin förklaring av att man ville göra rätsidan — bottenväven — symmetrisk. Nocksidan är helt enfärgad eller enkelt, oregelbundet mönstrad genom att material av



1. Baksida av skärgårdsrya med bård längs stadkanten (detalj). Från Nagu socken, Åbolands skärgård. Abo stads historiska museum.

olika slag använts. Ibland har den en enkel bård i färg längs kanterna eller vid övre ändan på samma sätt som dubbelryornas baksidor, som behandlas utförligt senare. Den stora mängd slitryor, huvudsakligen vita eller naturfärgade, som möter oss i arkivaliska källor från äldsta tid in på 1800-talet, har sannolikt varit just sådan som dessa båt- och skärgårdsryor.

I kapitel 3 granskar författaren ryorna, sådana de återspeglas i slottsinventarierna och i fogdarnas räkenskapsböcker. I många fall innehåller dessa noggranna uppgifter om det material, som reserverats för ryor: ull, hampa och blå eller färdigspunnet garn. Vi ser att då som nu olika kvalitet använts för nock, ränning och inslag. Den stora mängd ull som beräknas per rya väcker författarens undran. Saken har dock en rent praktiskt förklaring: alltjämt räknar man i gammaldags fårhushållning att 1 kg otvättad ull ger 600 gr garn. Därtill kommer det spill, som vävningen betingar. En rya, i vilken varken lappnock eller blå och hampa ingår, bör därför inte ha vägt stort mer än hälften av den ursprungliga ullvikten.

Om sålunda ryornas materialkvalitet och vikt per m², sådana de angavs på 1500-talet, väl svarar mot de bevarade slitryornas, visar däremot måtten genomgående en stor olikhet. 1500-

talets ryor är i regel 2,5—3,5 aln breda och 4, 4,5 och t.o.m. 5 aln långa, d.v.s. i genomsnitt 180 x 270 cm, medan för de bevarade ryorna ett medeltal ger ungefär 140 x 180 cm. Dr Pylkänen påpekar, att 1500-talsryorna användes i flermansbäddar, de största av dem sannolikt som båttryor.

En närmare jämförelse av måtten ger anledning till några reflexioner. Man fäster sig vid hur väl de bevarade ryornas längd stämmer med de gamla uppgifterna om bredden. Det ligger nära till hands att anta att ryornas breddmått i själva verket motsvarar bäddens längd. Det är svårt att föreställa sig hur 1500-talets småvuxna människor, som dessutom att döma av de äldsta bevarade sängarna sov i halvt sittande ställning, skulle ha använt en nära 3 meter lång rya. Däremot kan man väl tänka sig denna stora rya lagd på tvären i tidens breda herremanssäng. Ännu bättre passade den i den bädd, som helt enkelt bestod av halm på en sovlave eller utbredd på golvet. Många av skärgårdsryorna har som nämnt en betonad rand längs den yttre stadkanten, fig. 1. Det förefaller naturligt att tänka sig denna rand längs den del av ryan, som låg mot huvudgården. Osökt går tanken till de långgrandiga österbottiska ylleporna. Har de använts på samma sätt, och har vi i dessa ålderdomliga textilier kvar en

typ av mönstring, som en gång varit den allmänna? Att ryor och vepor vävts i samma ränning vet vi.

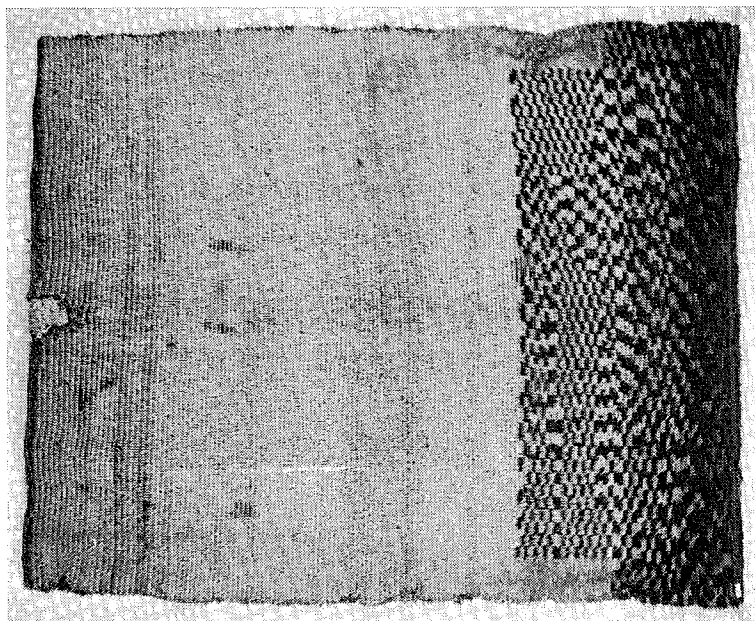
Hur stämmer då antagandet att ryorna legat på tvären i bädden med arkivaliernas beskrivning på mönstren? Som dr Pyllkänen framhåller är det ofta omöjligt att avgöra om beskrivningarna gäller ryornas bottenväv eller deras nocksida. Då ju bottenväven var ryans rätsida vågar man kanske anta, att beskrivningen vanligen hänför sig till denna, då intet annat framgår. "Mz swarte ränd om kring breddne och hwit nock" gäller tydligen en bottenväv med rand — jämför beskrivningen på vepor, "huite wepor nye medh swartte render kring om bredder". Beskrivningarna på ryor med "gård om kringh" kan lika väl syfta på slätsidan som på nocken. De många uppgifterna om ryor med ränder, "medh gull randh ut med bredden", "brunth i bredden", "swart ut medh bredden" o.s.v. kan väl hänföra sig till ryor av den alljämt vanliga typ som fig. 1 återger. Detta skulle innebära att ryans gamla rätsida, bottenväven, bevarat en ålderdomligare mönstring i vävens längdriktning, medan nocksidan anpassats efter ryans senare användning i hög- och ståndsängar och främst mönstrats längs den kortsida, som här legat mot huvudgården.

Härmed har vi kommit över till ryornas färger och mönster. Författaren påvisar att inventariernas "Spiis-Ryor", slitryorna, nästan utan undantag varit naturfärgade grå-vit-svarta, medan i de övriga, som ofta återfinns under rubriken "Lässne Ryor", också ingår färgat garn, främst gult, blått och rött, stundom grönt. Av uppgifterna om för ryevävning reserverade garn framgår, att man hade endast små mängder färgat garn. Författaren drar härav slutsatsen, att detta främst använts till bottenväven. Benämningen "lässne" syftar på en mönstrad väv och används också om andra textilier än ryor, t.ex. om bordtäckan, bänkdynor och bonader. För ryornas vidkommande har benämningen tolkats som en bottenväv i röllakan, rosengång eller spolväv. Ofta finns en närmare bestämning "vippelleset". Stundom nämns, "wippelswäff", "mz vipelish gerningh". Riitta Pyllkänen sammanställer övertygande arkivens "vippelässne"-ryor med en grupp av Tyyni Vahter beskrivna ryor från några sydvästfinska inlandssocknar, där de alljämt går under benämningen "vippeläisryijyt". Dessa ryor, som har motsvarigheter i Sverige

och Norge, har linnevarp och flerfärgat ylleinslag. Slåta ripsbottnar alternerar med mönsterränder i spolväv och rosengång. Baksidans ränder av långa, glesa, vanligen enfärgade nockor är så placerade, att de inte stör bottenvävens mönster. I många fall stämmer 1500-talsbeskrivningarna så väl överens med de bevarade exemplaren, att dessa kunde tjäna som illustration till slottsinventariernas uppgifter. Vasatidens "vippelgerningh" i dynor, åkläden och ryor har alltså levat vidare både som teknik och benämning i den finska allmogens rosengångsrandade och spolkastade vävnader.

Redan tidigt har emellertid också ryornas nockade sidor varit mönstrade. Vi läser t.ex. om en rya med "swartt och huitth nock medh skafftauell" och en annan "medh rödh och huitt nock medh Ruthewerck". Uppgifter om ryor försedda med "wor Nodige Herres wapn upå" har vanligen tolkats som en mönstring på nocksidan. På bevarade ryor återfinns också stundom en vapensköld. Författaren antar dock att anteckningen vanligen hänför sig till ett på slätsidan utsytt vapen. Antagandet bekräftas bl.a. av att år 1559 i Åbo samtidigt med ryor också vävdes vepor som märktes med vapen. Vi tar knappast miste om vi ser en sådan märkning som på ryan 15 B i förf:s bok — en typ som senare genom märkdukarnas förmedling blev mycket vanlig på allmogetextilier — som en sentida avläggare av märkningen med vapen.

Under 1600-talet synes ryan bland högadeln ha spelat ut sin roll och ersatts av andra sängtäckan, främst vadderade. Lantadeln använde fortfarande ryor, och inom de lägre samhällsklasserna var den gamla slitryan en av de mest använda textilerna. Under detta århundrade dyker emellertid helt nya ryetyper upp: den rikt mönstrade barockryan, där nocksidan är rätsida, och den dubbelnockade ryan med mönstrad rätsida och nockad, enfärgad eller sparsamt mönstrad baksida. Enligt Vivi Sylwan härstammar prydnadsryan från orientalisk mattvävnadskonst via engelskt s.k. turkey-work. Huru detta påverkat och givit form åt Skandinavien dubbelnockade rya är ett problem som ännu inte blivit slutgiltigt belyst. I enlighet med Vivi Sylwan antar Riitta Pyllkänen att de flossade vävnadernas stilmönster direkt överförts som rätsida på de gamla slitryorna. Mycket talar för att en utveckling efter andra linjer skett tidigare eller möjligen jämsides. I de ålderdomliga ryeområdena i Uppland



2. Baksida på dubbelrya. Från Huittinen, Satakunta. Finlands Nationalmuseum.

och i sydvästra Finlands skärgård är ryor med övervägande geometriskt mönster vanliga. De är ofta dubbla och, såsom dr Pyllkänens påpekar, nästan undantagslöst vävda i två bredder, vilket stämplar dem som hemslöjd i egentlig mening. Man torde kunna räkna med en skandinavisk mönstertradition som är äldre än 1600-talets barockryor.

Hur än utvecklingen må ha skett synes det vara klart, att Finland någon gång på 1600-talet västerifrån nåddes av den färdigt utbildade dubbelryan av barocktyp. Riitta Pyllkänens tidigaste uppgifter om dubbelryor hänför sig till högreståndshem med relationer till Sverige, men redan under 1700-talets första år nämns dubbelryor i bouppteckningar från allmogeheim.

Författaren övergår så till att granska bevarade dubbelnockade ryor, av vilka den äldsta är daterad 1758. Denna är, i likhet med flertalet dubbelryor, vävd i en bredd utan söm. Bottenväven är tuskaft med linneränning och mellaninslag av lin- och ullgarn i samma skäl. Rätsidans nock med 5 tunna trådar i varje knut är 30 mm lång, avståndet mellan nockraderna 10 mm. Baksidans nock är 40 mm och består av två grova trådar i varje knut, radavståndet är 15

mm. Baksidan omges av en smal bård av nockor av rätsidans garn men med färre trådar i nockan. Denna beskrivning kan betraktas som representativ för dubbelryorna, om också bottenvävens material och nockornas längd och täthet växlar något. Författaren betecknar olikheten mellan fram- och baksidans nocktäthet som typisk för 1700-talets ryor. På 1800-talet vävdes baksidan ofta i ungefär samma kvalitet som framsidan och man fick sålunda en lättare rya.

Därefter följer en detaljerad redogörelse för de undersökta ryornas baksidor, vilka jämförs med arkivuppgifter. Som tidigare nämnts har författaren reserverat sig beträffande tolkningen av beskrivningarna, där det ofta blir oklart om det är fråga om slätsidan eller nocksidan. I många fall nämns uttryckligen nockornas färg och mönstring. De flesta av de beskrivna mönstren — ränder, schackbrädsbårder, rutverk — är ornamentalt allmångods och förekom säkert både i bottenväven och på nocksidan, fig. 2.

Utgående från baksidans mönstring delar författaren upp ryorna i grupper: enfärgad vit eller grå baksida utan mönster; naturfärgat mittfält med färgade ränder längs kanterna eller omramat av färgade nockor; naturfärgad botten,

omgiven av en ram med schackbrädsmonster; rutor eller ränder som mönstring i den övre ändan på en enfärgad botten; baksidan i sin helhet randig eller rutig; baksidan enfärgad, men av färgat garn; ryor med mönstrad baksida.

Författaren gör ett försök att geografiskt lokalisera de olika grupperna. Att resultatet inte kan bli slutgiltigt ligger i sakens natur. Det bevarade beståndet utgör en alltför liten del av det ursprungliga materialet, och mönstren representerar i stor utsträckning textilt allmångods som måste finnas spritt över hela ryeområdet. Några iakttagelser har författaren dock kunnat göra. Den första gruppen med ljus, enfärgad baksida — hit räknas också ytmönstrade, fläckiga ryor — omfattar mer än $\frac{1}{4}$ av hela materialet. Den helvita botten sammanställer författaren med ryor av utpräglad högreståndskaraktär, främst i västra Nyland men också i Satakunta och Sydösterbotten. I stamområdet i Egentliga Finland är typen med bård på sidorna om eller runt en enfärgad botten den dominerande. Oftast är bårderna på långsidorna helt smala, medan den övre bården kan vara avsevärt bredare och mera iögonenfallande. Vanligen återkommer i dessa kantnockor rätsidans färger. Författaren har funnit att ryornas mittspegel i kusttrakterna vanligen är vit, medan den i inlandssockarna övervägande är grå eller fårbrun. — De följande grupperna med schackbrädsrutor och tvärränder placerade på olika sätt förefaller att ha allmän spridning. Denna typ är ofta identisk med mönstringen på samtidigt vävda enkla ryor. Ryorna med baksida av färgat garn, i ett fåtal fall i mönster som tävlar med rätsidans, är en sen företeelse. Författaren finner att det är under 1800-talets andra årtionde som man börjar väva ryornas baksidor i ungefär samma kvalitet som framsidorna.

Dr Pylkkänen slutar sin redogörelse: "Sålunda kan man genom att studera nockningen på ryornas baksida komplettera och åskådliggöra den av arkivmaterial förmedlade bild av medeltidens och renässansens bäddryor, på vilka också skärgårdsryorna och vippeläisryorna återgår. Skärgårdens bädd- och båtryor, vippeläisryorna och de dubbelnockade ryornas baksidor visar hurdana de bäddtäckten var, som under 1500- och 1600-talen användes på slott och herrgårdar, i prästgårdar, borgarhem och välbärgade bondgårdar i Finland."

Hjördis Dahl

GRETA KARSTE-LIHKKANEN: *Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämäkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918* [Petersburg-inriktningen i levnadsförhållandena på Karelska näset från slutet av 1800-talet till år 1918]. Deutsches Ref. Kansatieteellinen arkisto 20, Helsinki 1968. 322 s., ill.

Karelska näset är den Sovjetunionen tillhöriga landremsa som börjar vid Finlands sydöstra gräns och som skiljer sjön Ladoga från havet dvs. Finska viken. Under seklernas lopp har Karelska näsets ställning varit exceptionell såtillvida, att området — förutom att det utgjort skådeplats för flera krig — flera gånger styckats mellan Finland (Sverige-Finland) och Ryssland i fredsavtal mellan dessa riken. Redan gränsen från freden i Nöteborg (1323) löpte genom Karelska näset i riktningen nordväst-sydost, år 1617 införlivades området helt och hållet med riket Sverige-Finland. Freden i Nystad (1721) lämnade för sin del Karelska näset till Ryssland medan det övriga Finland fortfarande stod i samband med Sverige. Då Finland vid fredsslutet år 1809 helt och hållet kom under Ryssland anslöts Karelska näset till det autonoma Storfurstendömet Finland. Under åren 1918—1940 hörde området slutligen till det självständiga Finland.

De ovannämnda politiska faktorerna har naturligtvis under århundradens lopp inverkat, antingen aktiverande eller förlamande, på handelsförbindelserna mellan Karelska näset och omgivningarna. Absolut viktigast i den omgivning som hade betydelse för lantbefolkningen på Karelska näset var Petersburg, som grundades år 1703, och som år 1853 redan hade 520 000 innevånare. I allt mer tilltagande omfattning har staden erbjudit landsbygdens befolkning arbete och andra förtjänstmöjligheter under den senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet ända till år 1918. Nästan allt som folket på Karelska näset lyckades utvinna ur jorden, skogen, boskapen eller vattnet hade avgång i staden. Det fanns dock två omständigheter som på ett avgörande sätt inverkade aktiverande på handeln mellan Petersburg och Karelska näset: frigivningen av lanthandeln i Finland år 1849 och fullbordandet av järnvägen Viborg-Petersburg 1870.

I sin ovannämnda undersökning om Petersburgs betydelse för levnadsförhållandena på Karelska näset från slutet av 1800-talet och fram till 1918

har fil. lic. Greta Karste-Liikkanen behandlat bonden på Karelska näset som näringsidkare med inriktning på Petersburg. I undersökningens inledande del granskas trafiklederna från Karelska näset till Petersburg samt resenärernas övernattningsställen utmed dessa vägar. Av de gamla riksvägarna var Gamla Rysslandsvägen, en fortsättning på strandvägen mellan Åbo och Viborg, den viktigaste. Huvudleden på östra Karelska näset gick från Kexholm till Petersburg. På vintrarna begagnade man sig av vintervägar på Finska viken och Ladoga. Om somrarna var farlederna på de ovannämnda vattendragen de viktigaste jämte järnvägen Viborg—Petersburg. Övernattningsställena beskrivs mycket detaljerat, ja, till och med beträffande inredning och ägare.

Undersökningens kapitel 4 skildrar människor från Karelska näset i Petersburg, deras handels- och övernattningsplatser i staden samt deras bekantskap med staden. I detta kapitel behandlas ytterligare andra förtjänstmöjligheter än handeln, vilka Petersburg erbjöd innevånarna i de närliggande trakterna. Dessa förtjänstmöjligheter bestod av arbete i staden eller i närheten av denna. Dyliga arbeten, till en början av tillfällig karaktär, kunde bli stadigvarande och på detta sätt uppstod den finska bosättningen i Petersburg. De viktigaste säsongbetonade arbetena var vallning, potatisupptagning och höbärgning i stadens nära omgivning. De mest efterfrågade yrkesarbetarna var timmermännen och murarna. De bästa möjligheterna att få arbete hade dock körkarlarna, som behövdes i många varierande arbeten samt som formän och kuskar i staden. Ett anseeligt tillskott i körkarlarnas inkomster erbjöd en sed som var förknippad med petersburgarnas fastlagsfirande, den s. k. maaslitsa-åknigen (ry. *maslinitša*), slädåknigen, som räckte en vecka. Under denna tid kunde de finska körkarlarnas inkomster bli så höga, att pengarna räckte till för hela den återstående vårens behov. — Det följande kapitlet har Karste-Liikkanen ägnat ryssarnas aktivitet på Karelska näset. Härvid har undersökningsobjekten utgjorts av bl. a. ryssarnas villabebyggelse, förvävsarbeten samt gårdfarihandel på den finska sidan.

Författaren räknar också i sin undersökning ingående upp alla de varor som bytte ägare i karrelarnas Petersburgshandel. De viktigaste varorna som fördes till Petersburg var fisk, vilt och pälsdjur, olika samlarprodukter (bär, svamp m. m.),

lantbruksprodukter, skogsprodukter, sand och sten, lerkärl och lump och en mängd hemslöjdsprodukter. Från Petersburg fördes hem te, kaffe, cikoria, socker, sirap, tobak etc. och framför allt säd. — Kapitlen 7 och 8 har ägnats smugglingen för att skildra handelns allmänna karaktär. En karelsk köpman skall ha sagt: "Petersburg var en stad, där ingen någonsin kunde vara så klok, att han inte ibland blev lurad, eller så dum, att han inte kunde finna någon ännu dummare att lura". Så förhöll det sig då handeln var slumpmässig. Men med åren hade det uppstått t. o. m. varaktiga handelsrelationer, som sköttes förtroligt på båda hållen.

I kapitel 9 presenterar författaren med hjälp av kartor några ryska lånords utbredning på Karelska näset. I det följande kapitlet skildrar hon den omgivande landsorten kring staden Petersburg som en större helhet. Härvid fäster hon uppmärksamheten på, att innevånarna på Karelska näset ingalunda var de enda som fick en stor del av sitt uppehälle av de förtjänstmöjligheter som storstaden erbjöd. Petersburg var en synnerligen viktig inkomstkälla för mycket vidsträcktare områden, inte minst för innevånarna i Estland och Ingermanland samt i de byar som beboddes av voterna.

Fil. lic. Karste-Liikkanen använder i rubriken för sin undersökning ordet "elämänkettä" (ung. levnadsförhållanden). Det omfattande materialet har dock inte räckt till för att belysa denna fråga i hela dess omfattning. Författaren nöjer sig i huvudsak med en deskriptiv beskrivning och gör inte försök till en djupare analys. Det hade nog funnits material för en syntes, om huru starkt inflytandet från Petersburg var på dessa levnadsförhållanden. Till sist må nämnas, att illustrationerna i undersökningen är sällsynt goda och belysande.

Virpi Nurmi

GAD RAUSING: *The bow*. Some notes on its origin and development. Acta Archaeologica Lundensia 8: o, nr 8. (Diss., Lund). Gleerups förlag, Lund 1967. 189 s., 23 pl. Pris kr 35: —.

Numera docenten Gad Rausings doktorsavhandling om bågens historia har tyvärr av olika omständigheter alltför länge förblivit oanmäld i den

na tidskrift. På grund av det intresse den erbjuder ur nordisk etnologisk synpunkt förtjänar den dock att uppmärksammas även här. Den ventilerades emellertid i ämnet förhistorisk och medeltidsarkeologi.

Framställningen är klart och redigt upplagd. Först ger förf. vissa nödvändiga definitioner och lämnar därefter en kort översikt över källmaterialet: fynden, bilderna och de litterära vittnesbörden om bågarna och deras bruk. I ett tredje avsnitt ges vissa synpunkter på bågskyttets teknik, varvid han liksom på andra ställen i sin avhandling avslöjar insikter som torde vittna om att han själv är aktiv bågskytt.

I arbetets huvuddel ges en historisk översikt, för Europas del i avsnitt motsvarande den förhistoriska periodindelningen. Den sträcker sig från paleolitisk tid till och med folkvandringstid. För de orientalska liksom för den egyptiska och de asiatiska forntidskulturerna har indelningen gjorts efter geografiska grunder och efter folkslag. Det förtjänar i detta sammanhang påpekas att förf. ålagt sig den begränsningen, att han vad Afrika beträffar inskränkt sig till den nordligaste delen och att han lämnat de amerikanska kontinenterna helt utanför, liksom även Australien, Oceanien, Nordasien, Indien och Japan. Att Asien och inte minst Centralasien fått så stor plats i framställningen är helt naturligt med hänsyn till den betydande roll bågens utveckling inom dessa områden kommit att spela även i globalt perspektiv. Något frågande står man kanske inför utelämnandet av Japan, därför att man har anledning förmoda att bågskyttet där även kan kasta belysning över äldre kinesiska förhållanden. Det är visserligen ont om japansk litteratur i dessa frågor men förf. skulle dock ha kunnat konsultera t. ex. A. Schinzingers lilla skiss *Pfeil und Bogen in Japan* (Mitteil. d. Deutschen Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens 10, 1905).

Förf. berör i ett par sammanhang den skicklighet med vilken bågen kunde handhas, och han nämner därvid i förbigående efter Snorre Einar Tambarskjelvers namn. Kanske hade följande omdöme varit förtjänt att anföras: "Det har blivit sagt att Einar Tambarskjelver är den starkaste mannen och den bästa bågskytten som funnits i Norge. Det var ingen som kunde skjuta så hårt som han. Han sköt med en bred pil, så att den gick genom en råblöt oxhud, som hängde på en stång." (Olof den heliges saga kap. 21). Från nyare tid finns många liknande vittnesbörd om en

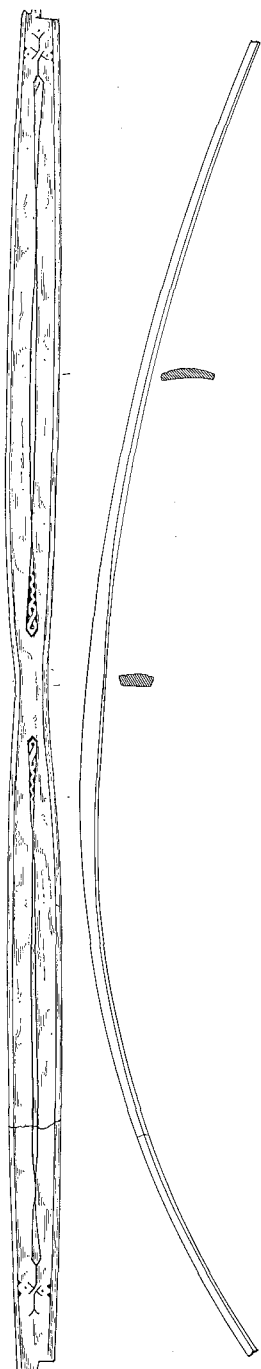
högt uppdriven skjutskicklighet, särskilt hos lapparna.

Med rörelse ser jag att förf. i en not på s. 56 tagit för god den gamla myten om att det svenska och ryska postväsendet skulle ha haft älgar i bruk som riddjur. Källan är Brehms bekanta verk som anföres, fastän det kommit bort i litteraturförteckningen. Om mytens uppkomst, se rec.:s uppsats *Tama älgar i tradition och verklighet*, som är under tryckning (på tyska) i tidskriften *Arv*.

Åt uppkomsten och utvecklingen av den sammansatta bågen ägnas med rätta ett helt kapitel. Härvid har förf. emellertid förbisett en huvudkälla, nämligen Leo Frobenius, *Morphologie des afrikanischen Bogengerätes* (*Atlas Africanus* h. 4—7, Berlin 1929), som visserligen granskar materialet från afrikansk utgångspunkt men som gör detta i mycket brett sammanhang. Även i övrigt kan väl ett och annat vara att tillägga ur den rika speciallitteraturen. Jag antecknar endast i förbigående M. F. Vos avhandling *Scythian archers in archaic Attic vase-painting* (Groningen 1963).

Det sista kapitlet, betitlat *The bowyer's craft*, har jämte Appendix, som behandlar den europeiska utvecklingen under medeltid och nyare tid samt pilen, helt naturligt ett särskilt intresse för nordisk etnologisk forskning. När förf. härvid behandlar den intressanta frågan om det virke som bågarna tillverkades av, kan erinras om att även vårt land var leverantör av sådana. Så sent som 1546 levererades sålunda från Nya Lödöse 100 st. idegransbågar (S. Strömbom, *Det forna Nya Lödöse*, 1924, s. 264).

Man kan knappast säga att det svenska materialet alltid kommer riktigt till sin rätt i arbetet. En utländsk läsare väntar sig givetvis särskilt noggranna uppgifter om detta. Sålunda hade man onekligen förutsatt att förf. kunnat lämna exakt upplysning om materialet i bronsåldersbågen från Margareteberg, som förvaras på hans egen institution, Historiska museet i Lund (s. 53). Den medeltida bågen från Vibbomyren, som verkligen är av betydande intresse, hade också onekligen förtjänat en något utförligare behandling (s. 161). Den teckning som reproduceras (fig. 64) ger inte mycken ledning för en bedömning av fyndet. Den i annan, icke uppgiven skala återgivna sektionen är enbart förvirrande! Jag återger fig. 1—2 en teckning, som H. Faith-Ell utförde 1938 på mitt uppdrag. Detaljer på vilka ornamentiken tydligt framträder, har även avbildats av Andreas Oldeberg i *Fornvännen* 1956 i en uppsats som inte anföres av



1. Medeltida båge från Vibby, Överluleå socken, Norrbotten. Skala 1:7 (bågen l. = 127 cm). Statens historiska museum 16722 VB. Uppmätning av H. Faith-Ell, 1938.



2. Sektion av vidstående båge. Skala 1:1.

förf. Samme forskare har f. ö. publicerat ett annat, av förf. inte omnämnt fynd av en båge, funnen i Jokkmokk och pollenanalytiskt daterad till "den yngre järnåldern eller senare" (Norrbotten 1956).

Nu kan det sägas, att dessa båda bågar sannolikt är lapska och att förf. inte ansett sig böra gå närmare in på hithörande frågor. Man kan emellertid fråga sig om det inte varit klokt att göra detta. Här föreligger dock ett rikare material om bågens användning i nyare tid, som är ägnat att belysa även nordiska förhållanden. Märkligt är att förf. inte anför J. Alms beskrivning av den enda fullständigt bevarade lapska bågen från 1700-talet (Alm, Örbyhusbågen, i Livrustkammaren 5, 1952) liksom inte heller samme forskares uppsats om Bows and Bow-Shooting among the Lapps (Ethnos 1936). Däremot har Archers (pseudonym för Alm) mera populära framställning om Bågar och bågskytte (1930) kommit till användning. Även i övrigt konstaterar man ibland en benägenhet hos förf. att nöja sig med andrahandskällor i stället för att bygga på originalpublikationerna. Åtskilliga uppgifter av värde hade förf. f. ö. kunnat finna i Vilhelm Kiils utförliga framställning Hornbåge, Langboge og finnboge i Norge 4, 1954, s. 15—153.

Man finner eljest att förf. i flera sammanhang utnyttjat lapska källor för värdefulla jämförelser. Utom vad som här kommit till användning kan erinras om bilderna av bågskjutning från Kemi 1674 (återgivna i Rannsakingar efter antikvitet 1, 1960). Ännu 1671 uppmanades lapparna av statsmakterna att använda båge i stället för bössa som skjutvapen (H. Tegengren, En utdöd lapp-

kultur, 1952, s. 36). Det återstår att undersöka, hur länge bågen användes hos den icke-lapska befolkningen, undersökningar som försvåras av att även det vid nyare tidens början framträngande armborstet ofta kallades båge.

Förf. rör sig ledigt i alla dessa svåra materier. Det är egentligen bara i ett avseende man skulle vilja rikta en allvarligare anmärkning mot hans framställning, nämligen att han — om man bortser från den redan nämnda exkursen — på i inledningen anförda skäl lämnat själva pilarna, deras utseende och användning utanför diskussionen. Han har därigenom avskurit sig från ett viktigt material för belysningen även av bågskjutningen som helhet. Detta har betonats också av professor Grahame Clark, som vid doktorsdisputationen tjänstgjorde som fakultetens opponent (se hans värdefulla anmälan i *Fornvännen* 1968). Också i dessa frågor finns ett intressant och föga utnyttjat material från nordiskt och nordeurasiskt kulturområde. En hänvisning till Kustaa Viikunens metodiskt mönstergilla undersökning *Über die obugrischen und samojedischen Pfeile und Köcher* (Mem. de la Société Finno-ougrienne 48, 1950) hade t. ex. passat bra in i förf.:s eget resonemang s. 164 ff. Med den avväpnande undertiteln *Some notes etc.* kan förf. emellertid inte klandras för att han ställt utforskningen av pilen och andra bågskyttens tillbehör på framtiden. Man får vara tacksam för att man fått den upplysande vägledning vid fortsatt studium av själva bågens historia som det nu framlagda arbetet utgör.

Gösta Berg

SALOMON KRAFT: *Pomorhandelen på Nordnorge under 1800-talets första hälft*. Tromsø museum. Acta Borealia. B. Humaniora. No. 9. Universitetsforlaget, Oslo 1968. 119 s.

I ett tidigare arbete *Nordnorge i de förenade konungarikenas handelstraktater med Ryssland* (1954) har Salomon Kraft behandlat den ryska seglationen på norska Finnmarken med beaktande av bl. a. riks- och lokalmyndigheternas ställningstaganden. Denna nya studie om pomorhandeln kan sägas utgöra en komplettering till den förra, då ämnet nu angripes från rysk utgångspunkt.

Den ekonomiska ryggraden för Finnmarkens

norska befolkning har varit och är allttjämt till väsentliga delar fisket. Havets avkastning garanterade tillgång till spannmålsprodukter och annat. Området i nordligaste Skandinavien — det vi nu benämner Nordkalotten — har alltid varit av stort intresse ur rysk politisk synpunkt. Vid gränsöversenskommelsen 1826 slutade exempelvis överläggningarna med en fullständig seger för den ryska ståndpunkten i Finnmarkstvisten. Ryska krav på Pasviksälven genomdrevs, dvs den ryska gränsen flyttades därmed långt åt väster. Ryska och norska ekonomiska avtal har av och till förelegat men först under 1700-talets senare del blomstrade den s. k. pomorhandeln upp (pomor = vid havet). Kraft karakteriserar den såsom en bondeseglation från Rysslands nordliga kusttrakter. Kring Varangerhalvöns kuster hade pomorhandeln sitt fäste. Hit sökte sig s. k. "fiskerusser" med rågmjöl och hampa.

Färderna sträckte sig så småningom längs hela kusten ut till Tromsö i väster. I sammanhanget är det av vikt notera att Finnmarken har haft en inom norskt område speciell handelspolitisk ställning under århundraden. Området har varit konungens egendom och arrenderats ut till olika intressenter. På 1700-talet var handeln i Finnmarken utarrenderad till ett handelskompani i Bergen. 1763 tillträdde det grönländska handelskompaniet. Befolkningen i de nordligaste norska länen blev helt beroende av dessa monopol, och ett kredit-system utvecklade sig här i norr, ett system som inte kunde hävas förrän in i sen tid. De renägande samerna hade en helt annan möjlighet att stå fritt gentemot dessa handelsmän, då de själva bestämde priserna på sina varor och ej var beroende av monopolets varor för sin existens. Denna ekonomiska bakgrund gjorde det möjligt för samerna i nordligaste Norge att införskaffa kostbart guldsmedsstämplat dräktsilver.

År 1784 upphör Finnmarksmonopolet. 1789 blir Tromsø, Vardø och Hammerfest köpstäder. Här skulle Finnmarkens egna handelsmän komma att slå sig ned. Bergenköpmännens monopoltid var förbi. Förordningen från 1789 gav ävenså ryssarna från Vitahavsområdet rätt att driva handel också på lanthandelsställena. Detta är i korta drag den handelspolitiska bakgrunden till pomorhandeln. En annan bidragande orsak till pomorhandels uppsving vid denna tid var de rent stormaktspolitiska omständigheterna. Efter Tilsitfreden 1807 stod Ryssland på Danmark-Norges samt Frankrikes sida. Häremot stod England, som blockerade

Skagerack. Norge led svår brist på säd under Napoleonkrigets dagar, varför det erhöi från bundsförvanterna i öster stora sädesleveranser som skeppades ut från Archangelsk. De ryska skeppen gick med sädeslaster även till Bergen och Trondheim.

Kraft visar i sitt arbete vilken genomslagskraft denna handel kom att få inom praktiskt taget hela Finnmarken. Genom att göra en intensivstudie av en rysk bondesläkts och en rysk köpmansläkts skeppsfärder har Kraft kunnat notera de kommersiella hög- och lågkonjunkturerna liksom handelsfältets utsträckning. Pomorhandels genombrott kommer strax efter sekelskiftet 1800 och dess blomstring förmärks i stort sett fram till 1840-talet. Förf. baserar sin framställning fram till 1837 på en rysk källmaterial. För åren 1835—1839 föreligger även ett ryskt, som 1842 hemfördes från Archangelsk av amtmannen i Finnmark O. E. Buck och som delvis översatts till norska.

Bondesläkten Antufjeff, bosatt nordost om Archangelsk, bestod under sin mest aktiva tid som pomorhandelsmän, dvs under tidsperioden 1817—1830, av fem bröder som alla bedrev skeppsfart och handel i de stora finnmarksfjordarna. Så är Iwan Antufjeff 1817 i Vardö med sin "lodja kas-mara" lastad med 800 lisp. rågmjöl, 100 lisp. havregryn, 200 alnar lärft, 100 lisp. salt, en tunna tjära. Vanligen förde de ryska skeppen varor som lämpade sig för bytshandel och som var begärliga för de norska fiskarna, såsom salt och tjära. Det var ej ovanligt (s. 27) att hela den ryska lasten kunde avyttras med en gång och istället lastas med 1000 våg saltad fisk, som inköpts och sålunda fick utgöra hela returlasten (1 våg = 17,9 kg).

I överskådliga tabeller redovisas antalet skepp, deras lastförmåga samt skeppens destinationsorter. Varor i omlopp från Archangelsk 1809 var bl. a. vete, talg, hampa, tjära. 1809 utskippades med 68 skepp till Norge stora mängder råg, medan 76 skepp förde vete till Holland. En annan vara som ofta återkommer i varulistorna är "klaverdukar" (enl. SAOB "ett tunnare slags kanfas e. buldan använd till segelduk e. kläder") i poster om 100 st, 210 st, 230 st.

Av intresse är även att notera hur dessa ryska handelsvaror kommer att spela en väsentlig roll i det dåtida enda existerande nordskandinaviska industriföretaget, som fanns i Kåfjord nära Alta. Upptäckten av Kåfjords koppargruvor gjordes av en sameflicka. Hon betalades av konsul John R. Crowe med 50 våg ryskt rågmjöl, dvs ungefär 900 kg, för överlåtelse av rätten till kopparmalm-

fyndigheten, vilket framgår av Arvid Mobergs bok Koppvarverket i Kåfjord (1968, rec. i Rig 1969). Uppenbart är att de ryska fartygen, Archangelskskeppen, kom att spela en stor roll i detta industriföretag såsom distributör av för gruvpersonalen och gruvsdriften nödvändiga varor. En Archangelskfarare skeppade exempelvis utrustning till Kåfjord 1826, varvid mäklaren i den ryska hamnen på anmodan ordnat dels en mjöllast, dels 60 pud talgljus (1 pud = 16,38 kg), som skulle användas i gruvarbetet (Moberg, a.a., s. 20).

Krafts och Mobergs arbeten kompletterar således varandra på flera punkter ifråga om pomorhandels betydelse i norr. Handeln inskränkte sig inte enbart till Finnmarkskusten utan sträckte sig vida längre. Kraft visar att 1840 anlände till Archangelsk 256 skepp under engelsk flagg, 20 under rysk, 10 under holländsk, 24 från inalles fem rikena inom nordtyska tullförbundet osv (s. 97), alla inlemmade i pomorhandeln. Engelska handelsfirmor var ofta etablerade i de ryska ishavshamnarna.

Pomorhandels *kulturella* betydelse för städer och byar vid Ishavskusten har med all sannolikhet varit stor, ehuru Kraft ej belyst denna sida av handeln. Den torde verksamt bidragit till att bryta den isolering som klimat och natur bjöd i dessa nordliga trakter. Den torde tillika medverkat till införandet av ryska novationer till Finnmarksområdet. Det ryskpåverkade dräktskicket bland samer i Öst-Finnmarken liksom vissa språkliga element i lapskan torde delvis återspegla denna livliga handelskontakt som rätt inom nordskandinaviskt område under 1800-talets första hälft.

Phebe Fjellström

Kungl. Kronobergs regemente under fyra sekel. 1623—1964. Växjö 1967. 437 s., ill.

MATS REHNBERG: *Vad skall vi göra med de blanka gevär.* Femton kapitel ur soldaternas liv. Stockholm 1967. 315 s., ill. Pris kr 32:—, inb. 38:—.

För inte länge sedan utkom nästan samtidigt tvenne arbeten som delvis sysslar med samma ämne utan att man kan ana detta av böckernas titlar. Den ena boken bär rubriken "Kungl. Kronobergs regemente under fyra sekel 1623—1964" och låter förmoda att det är en regelrätt och redbar re-

gementshistoria av det slag vi från gammalt är vana vid. Under läsningen finner man emellertid till sin överraskning och glädje att inte mindre än en fjärdedel av volymen utgöres av "personliga minnen och intryck från beredskapstjänsten". Det är dessa minnesbilder som i det följande framför allt skall uppmärksammas.

Den andra åsyftade boken har som titel begynnelsen av den kända marschvisan "Vad skall vi göra med de blanka gevär". Man väntar alltså att här finna en utredning om soldatvisorna i allmänhet. Dessbättre upptäcker man snart att boken innehåller långt fler och viktigare ting än vad titeln lovar. Den utgör i själva verket en omfattande och på grundliga källstudier byggd undersökning om det svenska soldatlivet, sett ur etnologisk och samhällshistorisk synpunkt.

Innan jag går närmare in härpå, vill jag med anledning av bokens missvisande rubrik gärna ge uttryck åt en personlig reaktion inför dessa visserligen publikfriande men ofta inadekvata och intetsägande titlar. Svårare exempel än det nämnda finns det dessvärre. Vad skall man säga om en bok som till huvudtitel använder den intetsägande frasen: "Hur annorlunda då" (Lund 1967). Dessbättre anger en underrubrik vad det är fråga om: "Minnen från ett samhälle på Söderslätt". Enligt min mening hade detta varit en både adekvat och tilldragande huvudtitel. Än mera grotesk är emellertid titeln: "Så nära varandra" (Göteborg 1965). Vad är nu detta för något? En bok med sådan titel utan någon förklarande underrubrik kan ju innehålla nästan vad som helst. Svensk Bokförteckning upplyser emellertid inom klammer att boken handlar om ett antal kvinnliga författare. Man blir verkligen häpen när man finner att boken utgivits av en bibliotekstjänsteman. Är det umgängelsen med och avlyssningen av massmedias ofta affekterade men tydligen publikfriande programrubriker som satt spår även i den allvarligt syftande bokproduktionen?

De båda nämnda soldatböckerna, om jag får kalla dem så, kompletterar på ett utmärkt sätt varandra. Man kan börja med att läsa de många konkreta skildringarna i regementshistoriken och sedan som en sammanfattning studera teckningen av det svenska soldatlivet i Mats Rehnbergs bok. Men man kan också gå motsatt väg: först skaffa sig en överblick över soldatlivets innehåll och innebörd och sedan taga del av de personliga vittnesmålen.

I "femton kapitel ur soldaternas liv" — som underrubriken lyder — ger Rehnberg en mycket mångsidig och konkret skildring av denna samhällsgrupp. Som en nyttig bakgrund till nutidslivet tecknar han i korta drag militärhistorien i Sverige, alltifrån landskapslagarnas uppbåd över det s. k. indelningsverkets tvåhundraåriga skede fram till det nuvarande värnpliktssystemet, som nu snart är sjuttio år gammalt och sålunda redan äger en historia.

Viktigast är emellertid Rehnbergs egen primärundersökning av det "militära samhället", sådant han lärt känna detta dels genom egen erfarenhet under beredskapsåren under andra världskriget, dels genom omfattande utfrågningar och grundliga litteraturstudier. Det är imponerande att se vilken noggrann inventering förf. gjort av de många notiser och anekdoter som återfinns i den tryckta memoarlitteraturen under de två sista seklen. Tack vare dessa återblickar har han också kunnat sätta in de sista årtiondenas soldatliv i ett större historiskt sammanhang. Det behöver naturligtvis inte påpekas att förf. kritiskt granskat och bedömt dessa förstahandsvittnens utsagor och noga beaktat den subjektiva karaktär som präglar dem.

I anslutning till den finländske sociologen Knut Pippings banbrytande studie från vinterkriget i Finland om "kompaniet som samhälle" har förf. ägnat stor uppmärksamhet åt soldaternas gruppmentalitet. Han jämför träffande kasernområdet med en "liten avgränsad vaticanstad", där bestämda normer gäller för alla invånarna och där man också kan iakttaga ett bestämt beteendemönster gentemot den utomstående omvärlden.

Det säger sig självt att den som är etnolog till professionen särskilt måste intressera sig för beväringarnas relationer till folklivet i allmänhet. Med rätta isolerar förf. inte detta sammanhang till ett särskilt avgränsat kapitel utan går istället så till väga att han inom varje ämnesområde tar hänsyn till normer och beteenden ute bland "vanligt folk". Detta gäller såväl om soldaternas ökenamn, deras tatueringar och den rådande pennalismen som om vandringsägner, olika ryktestyper, visor och parodier.

I fråga om parodierna gör förf. många intressanta påpekanden och jämförelser. Man kan tillägga att all parodi förutsätter en allmän kunskap om det som blir föremål för parodieringen och att därför denna upphör att verka i den mån som kunskapen försvinner. Man kan t. ex. förutspå att de nu mycket guterade parodierna på bords-

bönen och Fader vår snart nog blir helt oförstådda och därmed också försvinner.

När det gäller pennalismen har förf. gjort en ur allmän socialpsykologisk synpunkt viktig iakttagelse. Bland de indelta soldaterna förekom ingen pennalism, helt enkelt därför att de var förankrade i familjens primärgrupp och kom från samma samhällsskikt. Ej heller har man hört talas om någon pennalism från de s. k. studentkompanierna, lika litet som sådan förekommit vid universiteten under de sista hundra åren.

I ett särskilt slutkapitel behandlas den soldatvisa som gett boken dess titel samt den lika, om ej mer populära visan om "Halta Lottas krog" (vars melodi till många svenska lyssnares oförställda häpnad hördes i radions utsändning av Winston Churchills begravning). Även om inte förf. kunnat ge slutgiltigt besked om dessa båda visors hela tillkomsthistoria, har hans både lärorika och roande utredning skänkt ny belysning av deras historiska sammanhang. Ej minst viktigt är påvisandet av soldatvisornas karaktär av arbetsvisa och jämförelsen med baxarrasorna och stenhuggarvisorna. "Sjungandet utgjorde en stabiliserande faktor i marschen, samtidigt som visans ord kunde utgöra ett tidsfördriv" — det är en träffande karakteristik.

Materialet till Rehnbergs bok är till stor del hämtat från beredskapsårens händelser och från södra Sveriges bygger. Det blir sålunda ungefär samma tid och rum som bestämmer skildringarna i Kronobergarnas regementshistorik. Såsom redan påpekats intar dessa personliga beredskapsminnen — med rätta — en stor plats i boken. Det bör emellertid genast sägas att denna innehåller många andra ting, intressanta även de.

Alf Åberg beskriver i en lång artikel med känd bravur och obestriddlig sakkunskap regementets öden från de första stående truppförbanden i Småland på Gustav Vasas tid fram till 1900-talets början. Chefredaktör Gunnar Franzén berättar trevligt och initierat om tiden 1900—1938, då man övergick "från rotelnektar till värnplikts-soldater", som den expressiva rubriken lyder. Regimentets nyligen avgångne chef överste Thor Cavallin, som även varit den ledande kraften bakom historieverket, ger en klar och åskådlig orientering om det nutida regementet i dess olika aktiviteter.

Flera andra smärre bidrag kunde förtjäna att nämnas. Men i det sammanhang som här är

före intresserar främst de många soldatminnena. Det har i några recensioner påtalats att de fått för stor plats i boken och att de innehåller för många upprepningar. Från etnologiskt håll bör därför med skärpa framhållas att här föreligger ett material som äger oskattbart värde och att just upprepningarna ökar dettas källvärde för forskningen. Det är det gemensamma i upplevelserna och i attityderna som möjliggör en saklig bedömning av soldatlivet ur sociologisk synpunkt.

Det är jämnt trettio "kronobergare" som här kommit till tals. Åtskilliga av dem är yrkesmilitärer men de flesta hade och har civila yrken: boktryckare, redaktörer, målare, rektorer, tillsynslärare, vaktmästare o.s.v. Alla har haft pennan väl i sin hand och åskådligt skildrat de gångna årens vedermödor, ibland måhända något romantiserade i minnets försonande ljus. Hade dessa skildringar kommit ut före Rehnbergs bok, så hade de nog funnits citerade på mer än ett ställe där.

Vad man däremot kan anmärka mot dessa minnen ur forskningssynpunkt är att de så gott som alla återgår på befälspersoners erinringar. Mannen i ledet har inte fått göra sig hörd på annat sätt än att han ofta förekommer i beskrivna episoder, oftast av drastiskt eller humoristiskt slag. Varför har man ej uppmärksammat de skildringar som finns upptecknade i folklivsarkiven och som förtjänstfullt utnyttjats av Rehnberg.

Från första världskrigets år finns tyvärr inga motsvarande minnesbilder. Läget var då också ett annat. Var och en som den tiden i långa månader låg i beredskapstjänst minns väl hur lugnt och fredligt allt då tedde sig, trots att kriget ej heller då var långt borta och krigsinvalidernas dystra tågsätt for genom landet. Det finns emellertid en enda skildring från denna tid i Kronobergs-boken. Den är av stort värde inte bara av denna orsak utan även därför att den gett en lysande skildring av den menige soldatens vardag. Det är nr 130 Hjörnes dråpliga teckning av livet "på Kronobergshed 1915". Den blivande chefredaktören för en av våra största tidningar var redan då en durkdriven journalist. Han utgav en egen beväringstidning "Kronobergaren", som blivit legendarisk. Där skrev han med motiv från vardagslivet på heden bl. a. den festliga "sagan om de 100 russinerna" (återgiven i boken), som sedan vandrade runt i hela den svenska pressen. Den som samtidigt upplevde detta, om också bara från sjukvårdarens mera neutrala utsiktspunkt, kan intyga

att allt överensstämmer med verkligheten.

De båda arbeten som här i korthet presenterats har ett bestående värde. Trots att de går ända fram till nutiden är det egentligen ett gånget historiskt skede de skildrar. Soldatlivet i framtiden blir aldrig mer vad det tidigare var. I takt med samhällets förändring och teknikens utveckling måste också militärlivet bli rationaliserat och individualiserat. Så mycket mer gläder man sig över att den gångna epoken, ej minst den senaste, nu fått ett värdigt eftermäle.

Hilding Pleijel

Volkskunde im 19. Jahrhundert. Ansätze, Ausprägungen, Nachwirkungen. Arbeitstagung der Vertreter des Faches Volkskunde an den deutschen Universitäten vom 9. bis 11 Oktober [1968] in Kiel. Protokollmanuskript bearbeitet von K. KÖSTLIN, K.-S. KRAMER und K. D. SIEVERS. Als Manuskript gedruckt.

Det gångna seklets tyska folklivsforskning har tidigare speglats i dessa spalter genom Sigfrid Svenssons recensioner av G. Lutz och W. Jacobs arbets arbeten (Rig 1960 s. 82 ff., 1967 s. 57 f.). Ytterligare ett bidrag som förtjänar uppmärksamhet utanför Tysklands gränser är den nyligen utgivna berättelsen över den arbetskonferens som hölls i Kiel hösten 1968 kring temat *Volkskunde im 19. Jahrhundert*. Den snabba och föredömligt koncentrerade konferensrapporten — 12 föredrag med åtföljande diskussioner refereras på 83 sidor — har inte blott intresse ur ämneshistorisk synpunkt utan belyser även viktiga aktuella frågor.¹

I motsats till vad fallet är vid de nordiska etnologkongresserna, föredrar de tyska kollegerna att debattera utan studenter. Men det betyder inte, att de skulle vara okänsliga för studentopinioner. Ina-Maria Greverus utgår i sitt föredrag från ett studentkrav på att ge ämnet *Volkskunde* ökat självmedvetande. Det är emellertid betecknande, att de tyska ämnesföreträdarna därvid anser det fruktbart att gå tillbaka till pionjärerna och uttröna vad de sagt och menat. Vägen till

självmedvetande måste — om den ej skall leda till kortsynt opportunistisk — gå via självkännedom och självkritik. De lärdomar av historien som den tyska folklivsforskningen gjort är värda beaktande också av den som till äventyrs menar, att ämneshistorisk forskning ej har med dagens frågor att göra.

Den tyska folklivsforskningen har allmänt ansetts vara "eine allzu deutsche Wissenschaft". Greverus hävdar, att den jämväl varit "eine allzu volkliche Wissenschaft". Hon menar därmed, att ämnets relativt lättillgängliga stoff, böjelsen för popularisering har vidmakthållit en nostalgisk-retrospektiv inställning. Den nödvändiga konsekvensen bör vara avskaffande av beteckningen *Volkskunde*, särskiljande av den lekmannamässiga och den vetenskapliga forskningen i fackorgan och på kongresser samt införande av ämnet inom ramen för en allmän antropologi i skolorna.

Diskussionen om ämnesbenämningen är inte något nytt för Kiel-konferensen. En sådan stod på dagordningen också i Bloomington 1950 (jfr Rig 1954 s. 93 f.) liksom i Arnheim 1955, där man förordade etnologi som en internationell ämnesbeteckning. Lika litet som hos oss var tiden då mogen för ett ställningstagande. I Kiel diskuterades främst de tre alternativen 1) etnologi 2) kulturanthropologi 3) *Volkskunde*. Det framhölls, att den genom Sigurd Erixon och Richard Weiss etablerade benämningen "Volkslebenforschung" visserligen varit fruktbar, men att det ej är folk utan samhälle och kultur som står i centrum för vår forskning. Det tyska "Kunde" är — framhöll G. Heilfurth — därtill ett förvetenskapligt begrepp: "Wir müssen uns abheben von einer volkstümlichen Disziplin".

Även om M. Zender klokt påpekade att det är forskningsresultaten ej namnet som är avgörande, ger konferensreferaten ett tydligt intryck av att de tyska folklivsforskarna idag är beredda att utbyta den hävdvunna beteckningen *Volkskunde*. Men om den nya ämnesbeteckningen bör vara etnologi eller kulturanthropologi, därom är meningarna delade. Om man väljer etnologi, innebär det liksom i Norden, att man måste frigöra sig från vissa ännu kvardröjande uppfattningar. I Tyskland har man länge satt likhets-tecken mellan etnologi och Völkerkunde, hos oss mellan etnologi och materiell folk kulturforskning. Självfallet är det nödvändigt att gripa tillbaka på den allsidiga innebörd pionjärgenerationen inlade i begreppet.

¹ De två nedan nämnda föredragen av I.-M. Greverus och G. Heilfurth är numera publicerade i sin helhet i *Hessische Blätter für Volkskunde* 60, 1969.

Medan ämnets ombenämning stod i centrum för diskussionen efter Greverus och Lutz föreläsningar, gällde B. Deneke och G. Heilfurths inledningsföredrag i viss mån en omvärdering av ett par av dess pionjärer: Jacob Grimm och Wilhelm Heinrich Riehl. Vid utbildandet av metoden att förklara det förgångna ur det närvarande, att rekonstruera den germanska mytologin ur den kvarlevande folktron stod Grimm enligt Deneke i beroende av det föregående seklets forskning. Både K.-S. Kramer och H. Bausinger bejakade denna uppfattning men betonade samtidigt, att de tidigare ansatserna hos Grimm blir en huvudmetod. 1700-talets universalistiska och klassicistiska inriktning byttes under den Grimmska epoken i en nationalistisk. R. Schenda och W. Brückner framhöll den roll juridiken därvid spelat. Studiet av den romerska rätten ledde över till den germanska och till intresse för fornforskning i allmänhet. Också denna diskussion utmynnade i ett konkret förslag: en kritisk utgåva av Grimms sagor, varigenom dennes källor och vetenskapshistoriska ställning ytterligare skulle klarläggas.

I 1800-talets nationalromantiska klimat fick den tyska folklivsforskningen sitt nationalistiska design av W. H. Riehl, en forskare som både överskattats och underskattats. Heilfurth pekade i sitt föredrag på Riehls framsynta inställning till empirisk fältforskning. "Empirisch forschen heisst auf eigenen Füßen gehen und mit eigenen Ohren zu hören", heter det i Riehls arbete *Handwerksgeheimnisse des Volksstudiums*. Också här är det således fråga om aktuella ting. För den praktiska konklusionen stod G. Wiegelmann som föreslog kurser i fältforskning, ett önskemål som just håller på att förverkligas vid de svenska universiteten. I diskussionen om den socialantropologiska fältforskningsmetodiken har referatet sitt intresse även därigenom att det berör "das Problem des subjektiven Stils und der objektiven Erfassung". Liksom Riehl måste nutida fältforskare göra ett urval, hur mycket man än talar om holism, och däri ligger möjligheterna till subjektivism. Beträffande Riehl har det visats, att han upptecknade just sådant som man finner i den tidigare litteraturen. Det är ej blott i folklivet det finns en kontinuitet utan också i folklivsforskningen. Men det krävs ett historiskt perspektiv för att upptäcka det.

Vid en tentamen nyligen väckte en av mina studenter frågan, hur det kommer sig att den

tyska folklivsforskningen fick en så snävt nationell inriktning när samtidigt tyska forskare kom att spela en ledande roll i den allmänvetenskapliga debatten. H. Bausinger tangerar samma problem i en av Kiel-konferensens diskussioner. En av förklaringarna menar han vara, att man inom tysk folklivsforskning ej beaktat folkkulturens sociala betingelser, man har alltför ensidigt sysslat enbart med kulturelementen. Med Ingeborg Weber-Kellermann skulle man kanske snarare svara, att den tyska folklivsforskningen tappat bort den sociala aspekt som fanns i Riehls forskning. Weber-Kellermann poängterade starkt den socialhistoriska bakgrundens betydelse för en riktig tolkning av folklivets skilda manifestationer. Karakteristiskt är att Weber-Kellermann i diskussionen om ämnesbeteckningen för sin del pläderade för termen *etnosociologi*.

Sambandet mellan folklivsforskningen och 1800-talets socialvetenskaper utgjorde temat för ett uppläst föredrag av W. Jacobsen (han kunde själv ej närvara) medan H. Schwedt anlade etnologiska aspekter på den tyska arbetarrörelsen under 1800-talet. Jämte Weber-Kellermanns föredrag markerar dessa en samhällsvetenskaplig — i viss mån tvärvetenskaplig — orientering inom den tyska folklivsforskningen.

I anslutning till Jacobsens bok *Bäuerliche Arbeit und Wirtschaft* önskade G. Wiegelmann starkare markera folklivsforskningens avgränsning gentemot grannvetenskaperna. Han riktade sålunda kritik mot Jacobsens användning av termen *Wirtschaft*. Vad som är "Wirtschaft" faller utanför folklivsforskningen men behövs som en bakgrund för studiet av arbete och redskap. Härmed kan jämföras att den nya svenska normalstudieplanen utbytt det tidigare använda ekonomisk-historiska begreppet *näringsliv* mot det etnologiska *arbetsliv*. En jämförelse med svenska förhållanden visar även, att Wiegelmann i polemik mot Jacobsens eljest mycket förtjäntfulla framställning har rätt, då han vill föra in 1700-talet i bilden, då det gäller att teckna den historiska bakgrunden till det centrala område inom folklivsforskningen som *arbetsliv* och *redskap* utgör. För sådant hade romantikerna intet intresse vare sig i Tyskland eller i Sverige. Det var först genom Riehl i Tyskland och Hylltén-Cavallius i Sverige som den sammangjutning av tidigare ansatser skedde vilken ledde till grundandet av en självständig disciplin.

Kiel-rapporten visar hur likartade tendenserna

är inom nutida tysk och svensk folklivsforskning. Det vore en nåd att stilla bedja om att den livaktiga och självkritiska tyska forskningen i väst och öst snart kunde få en med den nordiska gemensam ny ämnesbenämning till fromma för ämnets ställning interdisciplinärt och internationellt.

Nils-Arvid Bringéus

INGRID BERGMAN: *Kring dräktskicket i Åhl*. Bidrag till Åhls sockens historia 7. Åhls hembygdsförening, Insjön 1969. 164 s. ill.+5 färgpl.

Anledningen till att Ingrid Bergman valt dräktskicket just i Ål till föremål för en vetenskaplig undersökning — föreliggande bok grundar sig på hennes licentiatavhandling — torde vara hennes härstamning från socknen. Därmed är icke sagt att valet av undersökningsort är enbart emotionellt motiverat. Hemortsrätten ger den för varje etnologisk undersökning nödvändiga allmänna kännedomen om området. Den ger också de bästa kontaktmöjligheterna för materialinsamling i fältet. Annars är dräkten i Ål, såsom förf. själv framhåller, tämligen obemärkt bland Dalarnas sockendrakter. Därtill var det i Ål som det äldre dräktskicket inom Siljansområdet tidigast försvann. Dalaromantiken har ej stått så tät kring Ål som kring många andra socknar. I jämförelse med vad konstnärer avbildat från dessa är antalet dräktbilder från socknen blygsamt. Det är då av intresse att konstatera vilken mängd av olika slags källor förf. för en sådan socken av genomsnittskaraktär ändock förmått uppspara.¹

Eftersom undersökningen också är ett vetenskapligt specimen har naturligtvis förf. strävat efter att sätta dräktskicket i Ål in i ett större sammanhang. Härvid har hon dock varit klok nog att avstå från denna ambition ifråga om de enskilda dräktplaggen, där hon ur det sparsamma materialet knappast skulle haft möjlighet att få fram några nya dräkthistoriska bidrag av all-

männare intresse. Däremot har hon upptagit frågan om när lokala dräktvariationer (som sedan utvecklat sig till sockendrakter) började uppstå i Dalarna. Genom en påträffad resenotis kan hon fastslå, att omkring 1680 skilde sig dräkten i vissa dalasocknar från veranda åtminstone i färg, en skillnad som dock redan då kan vara sekelgammal. Förf. påpekar att färgade tyger kan ha kommit i bruk i övre Dalarna genom att körslor för Bergslaget i Falun delvis betalades i form av tyger.

Beskrivningen av dräktskicket bygger Ingrid Bergman främst på traditionsuppgifter och bevarade dräktplagg, ett material som hon utökad genom eget inventeringsarbete. Uppgifter ur bouppteckningarna har hon sammanställt i 10-årstabeller som visar genomsnittsinnehavet av olika dräktplagg. De antydningar tabellerna också ger om när vissa yngre dräkttillbehör kommit i bruk, har förf. dock avstått från att återropa. Här nämnes t.ex. byxhångslen tidigast under perioden 1848—57, kalsonger och paraplyer 1868—77, stubb 1858—67, schalar i allmän användning 1868—77. Hänsyn måste naturligtvis tagas till bouppteckningarnas eftersläpning. Benämningarna kan också förskjutats, men det plagg som tidigast 1858—67 omtalas som "jacka" är säkert en nyhet i förhållande till den gamla ärmförsedda västen. I övrigt ägnar förf. sockendraktens avläggande ett utförligt studium. Med rätta ger hon det allmänna tidsperspektivet genom att inledningsvis anföra bröderna Gahns anmärkning från Ål 1765 att "allt gammalt kasseras nu för tiden". Men hon har också i en provinsialläkar-rapport från 1874 funnit ett samtida vittnesbörd om hur starkt den då rådande högkonjunkturen förändrade dräktskicket i övre Dalarna. I Ål hade dock förändringarna inträffat halvannat årtionde tidigare. Här var det, såsom förf. visar, ett socialt mellanskikt — gruvförmän och deras hustrur — som var traditionsbrytare. Men hon diskuterar också vad skraddarna och läseriet betytt i sammanhanget ävensom den skillnad i tidsförloppet som fanns mellan män och kvinnor, besuttna och obemedlade. Detta sagt som en exemplifiering av den mångsidighet som utmärker Ingrid Bergmans dräktundersökning. Den omfattar också material, tillverkning, klädförråd, klädvård och slutligen strävandena för sockendraktens renässans.

Hemortsintresset har inledningsvis nämnts som en antaglig orsak till att undersökningen av

¹ Här omnämnes dock icke den från andra delar av landet välkända sockenstämma som tillkom med anledning av en kungl. kungörelse i april 1817 ang. konsumtionen av lyxvaror. Det kunde ha varit av intresse att fått veta om det var genom en annorlunda expediering i länsstyrelse eller domkapitel som den event. saknas i Dalarna.

dräktskicket i Ål tillkommit. En annan möjlig anledning skulle annars kunnat vara utsikten till att få en sådan undersökning så förnämt publicerad som i föreliggande skriftserie.

Sigfrid Svensson

VEIKKO ANTILA: *Järvenlaskyhtiöt Suomessa*. Deutsches Ref.: *Die Seesenkungsgenossenschaften in Finnland: Ethnologische Untersuchung*. (Diss., Åbo). Kansatieteellinen arkisto 19, Helsinki 1967. 360 s., ill.

När i Sverige på 1750-talet tanken på torrläggning av sjöar och kärr fördes fram i Vetenskapsakademien var det erfarenheter från Finland som åberopades. I större utsträckning kom dock sjösänkningar inte till stånd i Sverige förrän en god bit in på 1800-talet. Tåkern i Västergötland sänktes 1842—44, Mosjön i Närke torrlades i flera etapper, den första 1854—58, Hästefjorden i Dalsland sänktes på 1860-talet och Näsbyholmsjön i Skåne urtappades vid samma tid. Det största av dessa företag var sänkningen av Hjälmaren-Kvismaren, som pågick 1878—87. De stora sjösänkningarna fick efterföljd i en rad mindre torrlägningsföretag landet runt. En undersökning av alla dessa tillsammans skulle dock näppeligen mynna ut i en doktorsavhandling i folklivsforskning, resultatet torde snarast ha blivit en rad lokalhistoriska framställningar.¹

Vari ligger då skillnaden i förhållande till Finland, vars sjösänkingsföretag nu framgångsrikt behandlats i en etnologisk doktorsavhandling av Veikko Anttila? Avgörande är redan kvantiteten. En etnolog har att efterforska generella företeelser och ej blott vad som hänt i det enskilda fallet. I "de tusen sjöarnas land" har Anttila kunnat bearbeta ett material på mer än 1 500 sjösänkningar. I större utsträckning än i Sverige var det här också fråga om bondejord, vilket innebar starkare traditionssammanhang och färre individuella inslag. De lag eller sammanslutningar, som bildats för att genomföra sänkningarna har haft växlande benämningar. I det följande översättes de genomgående med "förening". Som förebild

har dessa föreningar ofta haft de gamla jakt- och fångstlagen och erbjuder sålunda ett för folklivsforskningen välkänt material. Den etnologiska metodik förf. använt sig av är också av det intresse att en presentation kan vara motiverad, trots att anmälaren endast genom den — visserligen utförliga — tyska sammanfattningen haft möjlighet att ta del av avhandlingen.

Varje förening har i avhandlingen karakteriserats dels till sin struktur-, dels till sin funktionstyp. Med struktur avses då arten av varje delägares andel i företaget. På vissa håll kunde denna vara lika stor, på andra håll däremot varierande. Ibland följde den jordinnehavets storlek. Strukturen växlade också ifråga om vilka personer, som ingick i företaget. Det kunde vara alla som ägde jord i en by men delägandet kunde också vara inskränkt till de jordägare, som hade strandrätt. Den förra typen var den vanliga i det svensktalande Österbotten. Här förekom också att enheter i sjösänkingsföreningen utgjordes av hela grupper av gårdar, oftast delar av ett stamhemman — en återspeglings av den forna storfamiljen.

Genom sjösänkningen nyvunna landområden uppdelades ibland på deltagarna, varefter föreningen upplöstes. Det vanligaste var dock ett fortsatt gemensamt utnyttjande. Fördelningen av avkastningen har då skett på olika sätt, föreningarna företer alltså skilda funktionstyper. Förekom ett för varje år växlande innehav delades de nyvunna områdena upp i lika många delar som de i föreningen ingående enheterna, vare sig dessa utgjordes av enskilda gårdar eller gårdsggrupper. Avverkningen motsvarade då vad som i Sverige kallats "turaslåtter". Men man kunde också kasta lott om delarna eller om delar av det gemensamt slagna höet. Slutligen förekom årlig bortauktionering av de olika markdelarna med kontantutdelning till medlemmarna. Därmed vanns också möjlighet att överlåta arbetsprestanda åt lejd arbetskraft.

Förf. undersöker så dessa olika struktur- och funktionstyper i deras tids- och lokalsammanhang. Föreningarna var självstyrande men vid flera tillfällen kom centraldirigeringen ändock att ingripa förändrande. Det var en statlig förordning 1740 om skattefrihet för genom torrläggning nyvunna områden som satte igång de första sjösänkningarna. Liksom i Sverige har tydligen också i Finland på senare tid betänkligheter börjat uppstå beträffande sjösänkningarnas skadliga verkningar. Efter en förordning 1868 försvårades möjlighe-

¹ För Hjälmaren-Kvismaren föreligger en sådan i B. Waldén, *Den stora sjösänkningen*. Örebro 1940.

terna att erhålla sänkningstillstånd, samtidigt påverkades strukturen så att för senare bildade föreningar bestämdes i regel andelen efter jordinnehavet. Vattenrättslagen 1902 likriktade helt verksamheten för de därefter bildade sjösänkingsföretagen, som på grund därav inte heller behandlats i avhandlingen. De äldre föreningarnas verksamhet har däremot följts upp fram till avhandlingsarbetets slutförande. Sjöängarnas utnyttjande hade dock långt tidigare inskränkts på grund av boskapskötselns och arbetskraftens rationalisering. Nu kan det hända att vattenmarker uthyres för andjakt.

På grundval av en sammanställning av struktur- och funktionskaraktären har förf. konstruerat normaltyper av föreningarna och angivit dessas utbredningsområden, vilka med viss försiktighet också kan tolkas som kulturområden. Avgränsningen är gjord endast i stora drag. Vare sig det nu gäller byggnadsskick, klädedräkt eller sammanslutningar kan inte komplexa företeelser kartläggas, den möjligheten finns ju endast för deras enskilda beståndsdelar. Avhandlingen innehåller också en rad utbredningskartor över de olika struktur- och funktionstyperna och över hörande terminologi. För de senast bildade föreningarna röjer sig i benämningarna påverkningar från förvaltningspråket.

Förf:s uppgift har slutligen varit att ur miljön och med hänsyn till tiden för bildandet och företagets storlek analysera fram orsakerna till föreningarnas skilda lokala utformning och arbets sätt. Han har därvid anledning att ytterligare påvisa beroendet av de äldre organisationsformerna för bl. a. fiske och slätter. Här har deltagargrupperna som föreningsenheter haft sin fulla motsvarighet, de har utgjort av släktskapsband starkt förenade primärgrupper. I kontrast härtill står de på andra håll förekommande föreningar som er lägger behållningen i form av kontanter till sina deltagare. Det har där gällt stora och i sen tid tillkomna sammanslutningar. Deltagarna har här inte bundits samman av släktskaps- eller grannskapsband utan endast av den gemensamma ekonomiska fördel som sjösänkningen gav. Penninghushållning har här ersatt arbetsgemenskapen, föreningarna har fått en kapitalistisk istället för en kooperativ karaktär. Detta framträder särskilt där storgårdar förekommer som delägare i sjösänkingsföretagen. Dessa senare har alltså till sin funktionstyp formats av områdets allmänna sociala miljö.

Det är sålunda många av folklivsforskningens väsentliga problem, som Anttila berört i sin avhandling. Han har visat hur starka traditionsband på många håll präglar det finländska bondesamhällets samarbetsformer men också att dessa former inte bara är funktionsdugliga utan nödvändiga i sin helhetsmiljö.

För de folkliga lagbildningarna finns i regel inga äldre källor än de högst sporadiska notiser, som kan framkomma ur domböckerna. Ifråga om sjösänkingsföreningarna existerar däremot handlingar bl. a. från av myndigheterna förrättade besiktningar och lämnade tillstånd. Omfånget är dock högst varierande och i den ovan omtalade helhetskaraktaristiken av olika områden ingår som en av faktorerna graden av befintligt urkundsmaterial. De största motsättningarna möter här som i andra avseenden mellan mellersta Österbotten (med sin svenskbygd) och Satakunda, en skillnad också mellan ålderdomlighet och modernism. De skriftliga källorna ger upplysningar om föreningarnas struktur. För funktionen har förf. varit hänvisad till muntlig tradition och kvarlevande sed och han har här med hjälp av frågelistor insamlat ett omfattande material.

Sigfrid Svensson

HERBERT SCHWEDT: *Kulturstile kleiner Gemeinden*. Volksleben 21. Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen 1968. 176 s., ill. Pris DM 14: 25.

Den tyske folklivsforskaren Schwedts bok om vad som ger småorternas kulturliv deras prägel gäller dagsläget eller närmare preciserat 1964—66, då det bakomliggande fältarbetet utfördes. Som ett huvudproblem tar Schwedt upp frågan om vilka faktorer, som gör vissa av dessa orter till centra i sin bygd och vilka följer denna ställning har för orten själv. Det går lätt att schematiskt ställa upp vissa krav för att en ort skall klassificeras som centralort: skolor av visst slag, distriktssköterska, kylhus, ett visst antal affärer etc. Men svarar det statistiska måttet alltid mot verkligheten? Ger det bevis på att orten är mönster- och impulsgivande för sin omgivning, att den utövar ett kulturellt inflytande?

Vad Schwedt härvidlag undersökt är utåtriktade kulturella aktiviteter av olika slag. Det är traditionsärvda, återupplivade eller nyskapade festseder såsom äggrullning, Nikolausupptåg, bröllopskjutning etc. Men det är också amatörteater, folkdans och föreningsliv i allmänhet. Undersökningen gäller ett par "Landkreisen" i Württemberg med Tübingen resp. Ulm som förvaltningsäten. Det är tvenne sent och enbart administrativt avgränsade områden med sammanlagt omkring 140 byar eller orter. Båda områdena är synnerligen oenhetliga, de genomskäres av gamla statsgränser och har en blandad evangelisk-katolsk befolkning. Högst växlande är också i de olika orterna förhållandet mellan jordbruk, hantverk och industri. Brokigheten kan enligt författarens mening ge resultat en större giltighet för vidare områden. Något generellt svar lämnas dock icke om de nämnda yttre olikheterna haft någon gemensam inverkan på "kulturstilen".

Schwedt lämnar en ingående redogörelse för den omfattande undersökningens uppläggning och genomförande. Med sina praktiska anvisningar och sin resonerande framställning blir boken också en handledning för fältarbeten av detta slag. Illustreringen utgöres endast av ett antal kartor, de flesta över områdenas indelning. Även om det sakligt sett är obehövt, känner man det ändå som en saknad att inte någon gång i bild få dokumenterat, att här gäller det dagens verklighet och inte teoretiska modeller av den art, som omslagsfotot associerar till. Sparsamheten kan dock vara avsiktlig. Detta är inte en vanlig materialpublikation med gruppvis uppsorterade seder och bruk. Det är inte stoffets ålder eller lokala variationer som här främst varit av intresse, utan möjligheten att se det under andra aspekter. En av dessa nya problemställningar är som redan antytt arten av en Ortscentralitet, mätt med dess kulturella aktivitet.

Den åskådighet som ett bildmaterial skulle kunna bidra till vinner Schwedt istället genom att i framställningen införa en monografisk skildring av en av de orter (Hirrlingen, ca 1 700 invånare) som i egna och grannorternas ögon framträder som ledande i sin bygd. Närbilden skärpes därtill ytterligare genom skildringen av en enskild familj. Det är den "lille mannen", som bor i dessa områden — småbönder, arbetare och hantverkare — med täppor och dvärgbruk, som i regel skötes av hustrun och vilkas naturatillskott ger en viss burgenhet.

Förf. har så undersökt festsedernas frekvens, vilka sammanslutningar som existerar i olika orter och hur de fungerar. Just i Hirrlingen finner han många seder och bruk och ett mycket rikt utvecklat föreningsliv, som i skilda former svarar för en kraftig kulturell aktivitet. Som allmänt sätter han detta i samband med den lokalmedvetenhet, självkänsla och ambition som vetenskapen att vara förebildlig inger. Det gäller härvid, att även en förgången centralitet kan fortsätta att ha en stimulerande inverkan.

Förf. har sedan närmare analyserat begreppet lokalmedvetenhet (Ortsbewusstsein). Nära förbundet med denna är naturligtvis förhållandet till grannorterna. Lösare är däremot de sociala förhållandenas inpassning i detta sammanhang, då ju dessa varit oberoende av om samhället uppfattats som centralort. I en sådan har dock behovet av att hävda sig varit större och detta har alltså fått uttryck i kulturell aktivitet, samtidigt som jämlikheten i de gamla ungdomslagen och överhuvudtaget i dessa småbonde - hantverkareorter påverkat strukturen av det sentida föreningslivet. Ambition och jämlikhet har alltså varit viktiga faktorer i formandet av kulturstilen i de berörda samhällena.

Schwedt avser inte att lämna prognoser i sin bok, men de företeelser han så realistiskt analyserat förtjänar förvisso beaktande när det gäller kommuners sammanslagning eller bortplanerande.

Sigfrid Svensson

GÖSTA GIDEON MOLIN & PAUL WILSTADIUS: *Smolandi Upsalienses*. Smålandsstudenter i Uppsala på 1500- och 1600-talen. I. 1593—1625. Lund 1955. II. 1626—1645. Karlskrona 1968. III. 1646—1663. Karlskrona 1968. 835 s. (genomgående paginering). Utg. genom Smålands Nation, Uppsala.

Den som forskar i vårt folklivs äldre historia och särskilt sysslar med domböcker och sockenprotokoll känner ofta ett behov att få veta något närmare om de agerande beslutspersonerna, d. v. s. domarna, prästerna och de andra myndighetspersonerna. Om adelsmännen kan man få upplysningar i Elgenstiernas bekanta Ättartavlor, och

prästernas vitae återfinns i Herdaminna. De övriga ämbetsmännen är svårare att lokalisera. En god hjälp därvid är emellertid nationsmatriklarna vid våra universitet.

Nu har det utkommit ett dylikt matrikelverk som är värt att uppmärksammas även av folklivsforskarna. Efter årslånga förberedelser utgav den framstående genealogen adjunkt Gösta Gideon Molin år 1955 första delen av ett arbete som han kallade Smolandi Upsalienses, d. v. s. smålandsstudenter i Uppsala. Det var avsett att från Uppsala universitets återupprättande år 1593 gå fram till 1663, då nationen delades i två: Smålands och Kalmar nationer. Självt hann Molin endast med att fullborda den nämnda första delen, som omfattade tiden 1593—1625.

Efter Molins bortgång åtog sig tandläkaren Paul Wilstadius, den skicklige arkivforskaren och eminente kännaren av Smålands äldre personhistoria, att fullfölja arbetet. Nu har samtidigt utkommit de två återstående delarna av det planerade verket. Den andra delen omfattar tiden till år 1645, det år då smålänningarna i Uppsala slöt sig samman till en nation. Den tredje delen behandlar åren fram till den redan nämnda tidpunkt (1663), då Smålands nation i Uppsala delades i två nationer.

Två omständigheter gör det nu fullbordade verket särskilt värdefullt. För det första har utgivarna inte begränsat Smolandi enbart till den nuvarande nationens upptagningsområde utan medtagit alla studenter i Uppsala som fötts eller växt upp inom något av landskapen Småland och Öland. Där

finns alltså även åtskilliga "andliga östgötar" registrerade. För det andra omfattar den i matrikeln behandlade epoken den tid då Uppsala var enda akademien i landet och då sålunda Lunds universitet ännu inte börjat konkurrera om smålänningarnas intresse.

Det har fogat sig så att den sist registrerade studenten (Erik Sylvestersson — redan namnet antyder ju ett årsslut!) bär numret 1000. Bakom dessa tusen biografier döljer sig en otrolig mängd data, väl närmare hundra tusen. Endast en noggrann efterkontroll i källorna, de flesta otryckta, kan verifiera deras riktighet. De båda utgivarnas kända spårinne och akribi borgar emellertid för att de många uppgifterna är pålitliga.

Det bör påpekas att det bland alla dessa data finns inströdda en betydande mängd kulturhistoriska notiser av stort tidshistoriskt värde. Bara ett enda exempel bland många skall nämnas. Om Anders Carlsson Bolhemius (nr 995) heter det, att han i en inlaga till Växjö domkapitel år 1676 framhöll att det till hospitalsprästens förmåner hörde "en äng, ett par slaktnöt, en stövelhud, ett skjortlärfat och en måltid i veckan". Detta är verkligen en åskådlig bild av livet i naturhushållningens dagar. Matrikelverket är så fyllt av sakliga upplysningar att man är frestad att kalla det inte en matrikel utan "studentminnen" i analogi med våra notismättade herdaminnen.

De utförliga och noggranna personregistren, ett i varje del, är inte bara värdefulla, de är helt enkelt oundgängliga.

Hilding Pleijel

KORTA BOKNOTISER

C. G. U. SCHEFFER: *Svensk vapenbok för landskap, län och städer*. Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm 1967. 76 s., ill. Pris kart. kr 48:—.

Statsheraldikern Scheffers bok är en populär sammanställning avsedd som uppslagsbok. De behandlade vapnen avbildas som regel i den version de givits i samband med den officiella fastställelsen och är uppställda i bokstavsordning inom sina grupper med kortfattad text: fastställsedatum, heraldisk beskrivning, historiska data, förklaringar. Varje sida disponeras för tre, ibland fyra vapenbilder, överskädligt placerade i yttermargerna. Det meddelas inledningsvis att drygt två tredjedelar av det svenska heraldiska vapenbeståndet fastställts eller reviderats genom kungl. resolutioner under de senaste 35 åren, och flertalet av de äldre vapenbeskrivningarna når inte längre tillbaka än till 1880-talet. Kanske verkar detta överraskande på en läsare som i förstona vant sig att betrakta det heraldiska bildspråket såsom särskilt ålderdomligt. Men man bör då göra klart för sig, att det här gäller den yttre formen och ej innehållet, där man ofta har anledning att gå tillbaka till medeltiden och de närmast följande århundradena.

Vad landskapheraldiken beträffar hävdar sig fortfarande den som tidigast utvecklades vid Gustav Vasas jordafärd 1560. Samtliga dessa vapen hör i sin ursprungliga form till det förnämsta vi äger av "territoriella bildbeteckningar". Deras betydelse för den fortsatta utvecklingen är stor och följer oss allttjämt, ty renässansen är heraldikens gyllene tid, oöverträffad både till form, innehåll och stil. Vår tids heraldiska arbete kännetecknas, både när det gäller revidering eller rena nyskapelser, av "att göra vapen av sigill", dvs. att efterforska och pröva det äldre sigillmaterielet och nyttja det på ett slående och lättbegripligt sätt. Ibland har tiden så avsevärt förändrat de en gång givna förutsättningarna, att man måst frångå detta sätt att heraldisera. Visst är hela disciplinen lärorik att på detta sätt lära känna. Den som vill veta mera har i slutet en liten men utvald litteraturförteckning. På liknande sätt bjuds man en lista heraldiska termer samt ett vapenbildsregister, båda lika nyttiga.

Stadsvapnen upptar större delen av boken, och de utgör tillsammans en omväxlande och brokig

flora. Stundom kan man även i den koncentrerade texten finna ärr från forna heraldiska duster, t. ex. Göteborgs bakvända lejon, det gamla hanseatiska Lüneburgsvapnets attraktion på Skanör med Falsterbos vapen — dock är detta trots sin ålder ett av de få som ännu ej fastställts.

Från senare tid noterar man inte utan leende det vapenupprättande ämbetets vedermödor t. ex. när Värnamo önskade få i sitt vapen en tydlig bild av såväl sin å som flygsanden. Den till vapenbilden knutna beskrivningen är den heraldiska pudelns kärna, ej den konstnärliga formen som växlar med tecknaren. Skövdes "Sköna" Helena är en konfiguration i nyromantisk anda, trots att vapnet fastställdes så sent som 1939, och var stode vi, om ej den här fastställda texten gav upplysningen att den unga damen i sin hand håller en bok, "belagd med ett avhugget, naturfärgat finger"! Roligare är att läsa beskrivningen av Landskronas stadsvapen i ett litet 1600-talsrim, anført även det i boken, till bilden av det ståtliga vapnet på kvadrerad sköld med krona, lejon, skepp och ymnighetshorn:

Av *Kronan* se vi Höghets fägnad,
av *Lejonet* vår starka hägnad,
och *Skeppet* i sin säkra hamn
ger *Överflöd* uti vår famn.

Svt

CARL-MARTIN BERGSTRAND: *Livet i Mark på 1800-talet*, del 2. Distribution: Seelig & Co, Stockholm 1969. 210 s. Pris kr 12: 50.

Sträckläsning av äldre domstolsprotokoll ger ofta påminnelser om vingskrönikan i en sentida landsortstidning. Bilmålen saknas men ärekränkning, slagsmål, rågångstvister, arvsprocesser och barnuppfostningsbidrag upptog både förr och senare en dryg part av rätttegångsförhandlingarna. I C.-M. Bergstrands nya på domböcker från Marks härad i Västergötland byggda bok är däremot sensationella händelser tätare, här möter bl. a. åtskilliga dråp och mord. Vad som här återges är nämligen ett urval ur ett stort material, vilket man bör ha klart för sig för att inte de onormala livsförhållandena och

de tragiska livsödena skall ges för stora proportioner. Men de speglar dock tid och miljö liksom också domsluten gör det i sin enögdhet.

Sitt främsta kulturhistoriska intresse har rättsfallen genom att visa tillämpningen av lagar och förordningar. Det gäller bland exemplen i Bergstrands bok rätten att anlägga tullkvarn, förhållandet mellan gemensamt och enskilt fiske efter skifte, brott mot konventikelplakatet under dess sista år (1858), ovarsam ringning med kyrkklockor, barnuppfostringsbidrag. I övrigt ger utdragen diverse kulturhistoriska notiser från häradet: t. ex. om björnjakt 1819, om stekt gås 1854, om handelslager och klädespersedlar (med anledning av stölder och beslag).

S. S.

LAURENTIUS N. HESSELGREN: *Dissertatio academica de Dalia*. — LARS N. HESSELGREN: *Akademisk avhandling om Dalsland*, översatt från latinet av DANIEL BERGSTEN och SVEN BLOMGREN med kommentarer och litteraturförteckning av ANDERS EDESTAM, Uddevalla 1968. 166 s. Pris kr 25:—.

I ökad utsträckning har den moderna reproduktionskonsten möjliggjort framställningen av nya upplagor av äldre och eftersökta bokverk. Detta gäller också den topografiska litteraturen, som i ständigt ökad grad synes fångla samlarnas intresse. Bl. a. har en del doktorsavhandlingar på latin från 1700-talet återutgivits på detta sätt, varvid de också blivit översatta till svenska.

När landsantikvariern Sven Axel Hallbäck 1968 flyttade sina bopålar till Skara passade Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund på att ge ut Lars Hesselgrens bekanta avhandling om Dalsland som en hyllning åt sin avgående nitiske sekreterare. Det bör ha sitt intresse även för en vidare krets att se hur denna egenartade och i gamla former stelnade litteraturgenre var beskaffad. Tryckt hos akademiboktryckaren Johan Heinrich Werner tar den sin början med yviga tillägnanden till diverse myndighetspersoner med anknytning till landskapet, bland dem åtta dalsländska kyrkoherdar. Avslutningsvis ingår versifierade lyckönskningar från kamrater på latin och svenska.

Disputationen ägde rum på den större gustavianska lärosalen — i det ännu kvarstående Gustavianum alltså — den 8 december 1718 under presidium av Israel Nesselius. Denne var visserligen professor i grekiska — han hade varit professor i Åbo i detta ämne före den ryska invasionen — men

han var samtidigt en av universitetets främsta kulturpersonligheter, med stora insikter och framsynta idéer beträffande skilda delar av statsekonomien och den statliga förvaltningen. Som sådan anses han ha stått Karl XII nära. Det kan under dessa förhållanden synas egendomligt att Hesselgrens disputation kom att äga rum måndagen efter den dag, då man i landets kyrkor kungjort tragedien vid Fredrikshald och pålyst allmän landsorg. Uppsala universitets historieskrivare Claes Annerstedt har anmärkt som märkligt att inte heller i konsistorieprotokollén förekommer något uttalande av sorg i anledning av konungens fall, ej ens själva händelsen finns där omnämnd (Uppsala universitets hist. III: 1, 1913, s. 3, not 1). Under alla omständigheter bör den gratulationsvers som konsistorienotarien i Karlstad Johannes Lind bifogat och dagtecknat den 11 november 1718 ha tätt sig något post festum. Den lyder i översättning:

Dalsland, du land invid Norges gräns och för nära dess bygder;
Land, som för mycket ju är närmat ditt fiendefolk!
Fruktan lägg bort, ty CARL för dig vakar,
den tappre HJÄLTEN!
Manligen han nu ditt väl värmar och vårdar förvisst.

Det var annars förvisso god krigspropaganda!

Under 1700-talets första årtionden var det tydligen mode att disputeras på landskapsbeskrivningar av liknande slag som Lars Hesselgrens. Det skedde under presidium av olika professorer och avhandlingarna synes i regel ha författats av respondenterna själva. Senare under 1700-talet blev som bekant eljest vanligast att vederbörande professor författade texten. För egen del kunde Lars Hesselgren knyta an till en äldre tradition, nämligen till det lovtal hans fader Nils 1672 höll i Uppsala om sin hemsöcken Edsleskog. Det blev översatt av Sven Blomgren och utgivet med inledning och kommentar av Anders Edestam i Hembygden 1963.

Naturligtvis är Lars Hesselgrens avhandling i första hand av lärdomshistoriskt intresse. De flesta av de konkreta uppgifter som ingår i den känner vi från andra och pålitligare källor. Sannolikt är väl Hesselgren den förste forskare som observerat hållristningarna vid Tisselskog. Uppgifterna om stavkyrkan i Åmål är av stort intresse. Termen 'resekyrkia', motsvarande norskans 'reiskirke', känner SAOB först från Fernow 1773. Man kan endast drömma om vad förf. kunnat åstadkomma om han gjort allvar av att tillägga åtskilligt "om bruk vid högtider, bröllop och begravningar samt om lekar". Nu har "uppgiftens vidlyftighet och bristen på medel" stått hindrande i vägen.

G. B.

Uppland. Upplands fornminnesförenings årsbok 1969. Red.: NILS SUNDQUIST. 192 s., ill. Pris inb. kr. 18: —.

När Upplands fornminnesförenings årsbok 1969 här anmäles, så sker det inte därför att just denna årgång skulle ha ett speciellt allmänt intresse. Snarast är det tvärtom, eftersom den till en betydande del är ägnad festligheterna vid det egna 100-årsjubileet och med sådan detaljrikedom att t. o. m. bordsplaceringar kommit med. Men i anslutning till jubileet är det motiverat att erinra om den betydelsefulla publiceringsverksamhet, som föreningen bedrivit vid sidan om sina museala och kulturminnesvårdande insatser och som också med all rätt framhäves i Dag Strömbäcks i årsboken återgivna högtidsföredrag. Det var föreningstidskriften som under de första årtiondena utgjorde verksamhetens ryggrad. Dess årgångar är, framhåller Strömbäck, genom "sin bredd och sina omväxlande arkeologiska, språkliga, historiska och folkloristiska bidrag en fyndgruva för senare tiders forskare". Tidskriftens fortsättning är sedan 1940 den nuvarande årsboken, vars uppläggning givetvis har sammanhang med det ökade medlemsantalet. I de senaste årgångarna finner man bl. a. uppsatser om Brudkrona och brudkronesed, om Målade skåp och kistor i Uppland under 1700-talet (1964), om Uppländska ryor (1966) och om Konfekt i sorg och glädje (1967/68). I samma svit av årgångar ingår också Nils Sundquists undersökningar om Upplands gotiska kyrkor. Sundquist har nu avgått som landsantikvarie och som en hyllning åt honom har föreningen i årsboken 1969 publicerat en utförlig bibliografi över hans litterära produktion.

S. S.

The Lapps today in Finland, Norway and Sweden. 2. Conferences of Stockholm 1959, Inari 1959, Kiruna 1962. Edited on behalf of Nordic Lapp Council by Rowland G. P. Hill and Karl Nickul. Universitetsforlaget (Oslo) 1969.

The Lapps today 2 är en sammanställning av de diskussioner och resolutioner som framkommit vid samiska konferenser 1959—1962. Dessa har anordnats av Nordiska Samrådet men även tillsammans med Nordiska rådet som fallet var 1959. De frågor vilka upptagits till behandling rör samernas rätt till land och vatten, samernas sociala och kulturella position i ett dynamiskt samhälle, vidare renskötselns rationalisering och stabilisering samt även den högre undervisningens och forskningens uppläggning till fromma för lapska kulturen och språket.

En genomläsning av konferensmaterialet är av stort intresse för alla som sysslar med minoritetsfrågor och hithörande problematik, då indirekt upplysningar erhålles om den ackulturationsprocess som pågått och alltjämt pågår inom Nordkalottens område.

Ett yttrande av nuvarande landshövding Ragnar Lassnanti, Luleå, (s. 43) påvisar klarsynt denna omvälvningsprocess i nordligaste Skandinavien: "As I look at it, Lappish, like Finnish, certainly has great significance as regards Nordic cultural relationships . . . Lappish is the language of communication between Finland and Norway in Karasjok¹ . . . Finnish forms a cultural bridge of considerable extent between north Sweden and north Finland . . . However, I consider that the risk of the cultural boundaries becoming a social barrier constitutes a very great danger, not only for the Lapp minority, but also for minorities in general." Ur Nordiska rådets och samernas synpunkt är Lassnantis appell realistisk: "It is extremely important for these problems to be tackled from social and economic standpoints." I arbetet ingår även en bibliografi (87 s.) för åren 1950—59 "concerning the northern parts of Finland, Norway and Sweden". Den är utarbetad av Otto Aho och Erkki Nickul (Finland), Harald Eidheim (Norge), Lars Thomasson (Sverige) och sammanställd av Karl Nickul. För lappologer och de som sysslar med forskning och undervisning inom nordskandinaviskt område är bibliografien med sina korta kommentarer ett utmärkt arbetsinstrument.

Ph. F.

Varbergs museum, årsbok 1969. Red.: BENGT-ARNE PERSON, 228 s., ill.

Koncentrationen i årsböckernas årgångar kring bestämda ämnen har tidigare förts på tal i Rig. Ekonomiskt sett gäller det för utgivarna att överväga om en årgångs karaktär av temabok är så publiklockande, att den ger mer i kassan än vad den till synes oundvikliga förseningen kan dra ifrån (den senare har sin naturliga grund i att redaktören av en temabok helt är i händerna på sina författare och förseningar avhjälpes ju endast temporärt genom en förskjutning av utgivningsåret). I vetenskapligt hänseende är vinsten med en temabok, att den ger impulser till nya forskningar i syfte att få det uppställda ämnet allsidigt belyst. Fataburen 1969 med giftermålet som tema är ett gott exempel härpå. Å andra sidan innebär en temabok en be-

¹ Karasjok ligger i Norska Finnmarken.

gränsning av resurserna att presentera aktuella undersökningar och nya fynd. Vilka möjligheter en på förhand icke till innehållet fastläst årsbok kan ha i det fallet exemplifierar Varbergs museum. Det främsta bidraget i denna årsbok för 1969 är Orvar Löfgrens skildring av fiskets och näringslivets omvandling vid Väröskusten. Uppsatsen verifierar ypperligt värdet av att de påbörjade undersökningarna av det halländska fisket ges möjligheter till fortsättning. Från de nya utgrävningarna av det medeltida Ny Varberg presenteras det zoologiska resultatet av Johannes Lepiksaar. Av särskilt intresse är olikheten i benmaterialet från stadsbebyggelsen och från det forna karmeliterklostret. Från det senare har museet också fått ett nyförvärv av helt annat slag, ett par tryckta böcker från 1400-talet, inkunabler som varit i klostrets ägo och som nu återbördats till Varberg genom ett raskt ingripande av museiledningen, donatorer och förmedlaren. Den senare, överdirektör Erik Montell, har i årsboken redogjort för de båda böckernas ägarehistoria. Slutligen anknyter Ulla Lindströms och Sten-Bertil Vidés bidrag om fallhattar resp. om växtnamn till pågående forskning. Förvisso skulle också en konsekvent temabok haft svårt att ge plats för de detaljerade anteckningarna om August Bondessons Fågelboet, vars publicerande närmast väl är att betrakta som en museets tacksamhetsåtgärd till en generös donator. I årsboken ingår register för årg. 1950—69.

S. S.

JOHAN JØRGENSEN: *Skifter og testamenter*. Dansk historisk faellesforenings håndbøger. Köpenhamn 1968. 94 s.

När anmälnaren själv i slutet av 1920-talet började bearbeta dräktmaterialet i de skånska bondebouppteckningarna hade en viktig stöt härtill getts av ett danskt arbete: Jörgen Olriks bok *Borgerlige hjem i*

Helsingør for 300 aar siden (1903). Även om just den i sin art allttjämt står rätt ensam så har det med det intresse som danska historiker i motsats till sina svenska kollegor tidigt visade för kultur-, person- och socialhistoria kommit att i Danmark föreligga en mycket rik litteratur, där bouppteckningar använts som källmaterial. En handbok som ger en översikt av denna litteratur är därför mycket välkommen. Efter en inledande historik över den högst växlande handläggning av arvsskiften som länge existerade i Danmark gör arkivarie Jørgensen i sin bok en uppdelning av hur bouppteckningarna utnyttjats för genealogi och personhistoria, kulturhistoria, social och ekonomisk historia. Förf. har härvid särskilt tagit upp frågan om bouppteckningarnas källvärde och anför också den kritik och diskussion som i recensioner eller i annan form har framkommit härom. Att Hilding Pleijel tidigt i sina forskningar använde sig av bouppteckningarnas uppgifter om beståndet av religiös litteratur omtalas men detta hör till de få undantag, där exemplifieringen går utanför Danmark. För den rent metodiska användningen av bouppteckningarna som massmaterial kunde det också varit av intresse att hänvisa till den kartering av bouppteckningarnas uppgifter om bl. a. dräktplagg, möbler och jordbruksredskap som gjorts i Sverige för att följa ett föremålsbestånds förändringar under olika tidsperioder. Även har frågan om bouppteckningarnas källvärde i ett flertal arbeten upptagits av Nils-Arvid Bringeus genom jämförelser med annat källmaterial och bevarat föremålsbestånd. I sin provföreläsning i Lund 1967 lämnade han härom en översikt som nu delvis föreligger tryckt i konferensförhandlingar från Schleswig samma år. (Arbeit und Gerät in volkskundlicher Dokumentation, utg. av W. Hansen, Münster 1969).

De rika litteraturhänvisningarna i Jørgensens utmärkta lilla handbok har också ett forskningshistoriskt intresse. Det är alltid men då särskilt här irriterande att tidskrifter och samlingsverk anges enbart med serienummer och alltså utan årtal.

S. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Unnarydsborna. Lasses i Lassaberg anteckningar om folklivet i Södra Unnaryd vid 1800-talets början* av Nils-Arvid Bringéus. 34:—
- Stad i trä. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* av Sten Rentzhog. 38:—
- Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar* av Brita Egardt . . . 40:—
- Väderkvarnar och vattenmøllor* av Sven B. Ek 45:—
- Scots in Sweden* av Jonas Berg och Bo Lagercrantz 7:—
- Nordsvenska studier och essayer* av Manne Hofrén 30:—
- Bastu och torkhus i Nordeuropa* av Ilmar Talve 48:—
- Studier i svenskt repslageri* av Allan Nilson 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow 45:—
- Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 48:—
- Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—94* av Anders Fahlbeck . . 35:—
- Ernst och Mimmi* av Per Wästberg 38:—
- Skogslapparna* av Ernst Manker . . 120:—
- Fångstgropar och stalotomter* av Ernst Manker 100:—
- Lapparnas heliga ställen* av Ernst Manker 100:—
- Klackarna i taket. Om haling och jössehäradspolska* av Mats Rehnberg 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Strängnäsminnen* av Amelie Rundberg 16:—
- Så bodde vi. Arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse* av Rut Liedgren 15:—, inb. 18:50
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall 40:—
- Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen* av Mats Rehnberg 7:—
- Folkets hus Gersheden* av Rut Liedgren 10:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg 48:—
- Gubbhyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad. . . . 20:—
- Kvarnarna på Tjörn* av Ernst Manker 50:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torssellius tapetmålARBOK* redigerad av Sigurd Wallin 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg 9:—

Ernst Manker:

Skogslapparna i Sverige

Acta Lapponica XVIII.

Pris 120:—

"... ett utmärkt grepp av Manker att inledningsvis relatera vad äldre källor har att förtälja om skogssamerna... Man är tacksam att man genom Mankers bok har dragit sig till minnes hur auktoriteter och utredare totalt kan taga miste om utvecklingen, vilket borde vara dem till påminnelse om deras dödlighet. — Huvudinnehållet i Mankers bok är emellertid redovisningen av resultat av fältanteckning 1929—1960. Varje skogslappby får sin redovisning med visten, renhagar och bosättningar. Med stöd av fotografier och teckningar av stundom hög konstnärlig kvalitet samt detaljteckningar ges en ganska fyllig bild av den existerande skogssamiska kulturen. Av arbetslivet... ges instruktiva ögonblicksbilder... 'Skogslapparna i Sverige' är en vacker bok."

Israel Roung i Samefolket

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund

(CWK Gleerup i distribution)

- N:r 1. JOHN PAPE, Kloka flickan från Vallåkra. Lund 1949. 176 sid. Pris kr. 9: 50.
- N:r 2. JOHAN PETTERSSON, Kupolbyggnader med falska valv. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid. Pris kr. 6: —.
- N:a 3. NORDEN OCH KONTINENTEN. Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforsarmötet i Lund 1957. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid. Pris kr. 16: —.
- N:r 4. KARL MATTISSON, Det sydsvenska halmtaket. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid. Pris kr. 20: —.
- N:r 5. AXEL HÖRLÉN, Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid. Pris kr. 16: —.
- N:r 6. NILS-ARVID BRINGÉUS, Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid. Pris kr. 20: —.
- N:r 7. VIKTOR ÅKERMAN, Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat. Deutsches Ref. Lund 1964. 153 sid. Pris kr. 12: 50.
- N:r 8. SELMA FRODE KRISTENSEN, Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid. Pris kr. 17: 50.
- N:r 9. ARTUR LARSSON, Hur annorlunda då. Minnen från ett samhälle på Söder-slått. Deutsches Ref. Lund 1967. 103 sid. Pris kr. 17: 50.
- N:r 10. GABRIELLE JEANSSON och INGA KINDBLOM, Kring livets högtider i Örkel-lunga församling. Engl. summary. Lund 1968. 95 sid. Pris kr. 15: —.